ԳԼՈԲՈՒՄ

ՎԵՐԼՈՒԾԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

ՎՐԱՍՏԱՆ.

ՓՈՓՈԽՎՈՂ ԻՐԱՎԻՃԱԿ

ԱՅԼԱԴԱՎԱՆ ՀԱՅԵՐԻ ԽՆԴԻՐԸ

17

Հոկտեմբեր, 2007

«ՆՈՐԱՎԱՆՔ» ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

ԳԼՈԲՈՒՍ
Վերլուծական տեղեկագիր

ГЛОБУС
Аналитический бюллетень

№ 17 (25)
Հոկտեմբեր, 2007թ.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Վրաստան. իրավիճակի փոփոխություն 3

Азербайджанцы в Грузии:
претензии на автохтонность 8

Ադրբեջան-Թուրքիա էներգետիկ համագործակցության
արդի հիմնախնդիրները 11

Турция перед началом войны 14

Այլադավան հայերի խնդրի շուրջ 16

Եվրոպան քրիստոնեության և իսլամի միջև 19

Вопросы демографии и репатриации
в «диаспоральных» странах 22

Армянская община Крыма 26

ՎՐԱՍՏԱՆ. ԻՐԱՎԻՃԱԿԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ

Հավանական է, որ 2003թ. վարդերի հեղափոխությունից հետո առաջին անգամ Թբիլիսին ստիպված լինի փոփոխություններ մտցնել իր արտաքին քաղաքականությունում: Թեև խոսքը հիմնարար տեղաշարժի մասին չէ, սակայն այս պարագայում պետք է ավելի շատ ուշադրություն դարձնել այն հանգամանքի վրա, որ փոփոխությունները կրելու են կոնկրետ բնույթ, և ինչն էլ ավելի տպավորիչ է՝ վրացական կողմն այդ փոփոխությունները, ըստ էության, ձեռնարկելու է հարկադրաբար:

Մյուս կողմից՝ նախորդ 2-2.5 ամսում ի հայտ եկած ցուցիչները ոչ միայն թույլ են տալիս կատարել նման հետևություն, այլև վկայում են, որ երևան եկած գործընթացն ակտիվ փուլում է, իսկ դրա ավարտի մասին կարելի է խոսել միայն 2008թ. ապրիլին Բուխարեստում կայանալիք ՆԱՏՕ հերթական գագաթաժողովից հետո:

Տեղաշարժ ռուսական քաղաքականությունում

Հիմնական գործոնը, որը բնութագրում է նոր իրավիճակը, Վրաստանի նկատմամբ ռուսական քաղաքականության մեջ տեղ գտած փոփոխությունն է, որն ակնհայտ դրսևորումներ ստացավ անցած շուրջ երեք ամիսների ընթացքում: Թեև նշված ժամանակահատվածում Վրաստանի նկատմամբ Մոսկվայի մոտեցման մեջ չգրանցվեց որևէ սկզբունքային տեղաշարժ, սակայն կոնկրետ փոփոխության ենթարկվեց Թբիլիսիի ուղղությամբ ռուսական ռազմաքաղաքական ճնշումն ապահովող ձեռնարկների բնույթը:

Ս.թ. հոկտեմբերի 17-ին հայտնի դարձավ, որ նույն օրը Վիեննայում՝ ԵԱՀԿ կենտրոնակայանում կայացած այդ հաստատության փորձագետների հատուկ խումբը պաշտոնական եզրակացության է եկել, թե այս տարվա օգոստոսի 6-ին Վրաստանի Գորիի շրջանի Ցիտելուբանի գյուղի մերձակայքում տեղ գտած հրթիռային հարձակումն իրականացրել է ռուսական օդուժը:

Չնայած պաշտոնական Մոսկվան շարունակում է հերքել իր մասնակցությունը նշված միջադեպին, սակայն Ցիտելուբանի գյուղի մերձակայքում տեղի ունեցած հրթիռային հարձակման առնչությամբ դեռևս օգոստոսի սկզբներին ուշադրություն գրավեցին հետևյալ հանգամանքները.

- փաստորեն, սկիզբ դրվեց Վրաստանի դեմ լիարժեք օդային հարձակումների պրակտիկային (հասկանալի է, որ այսօր նման քայլի հնարավորություն Ռուսաստանն ունի, իսկ Աբխազիան ու Հարավային Օսիան տեխնիկապես ի վիճակի չեն իրականացնել նման ձեռնարկներ),
- կոնկրետ օգոստոսի 6-ի միջադեպի կապակցությամբ առանձնացավ այն կետը, որ արձակված հրթիռը տակտիկական հակառադարային հեռակառավարվող հրթիռ էր[1], այսինքն՝ անկախ նշված միջադեպի արդյունքից[2], խնդիր էր դրվել ցույց տալ, որ նպատակ կա առնվազն ճնշել, թուլացնել վրացական զինված ուժերի հակաօդային պաշտպանության բաղկացուցիչը,
- իրականում, նախորդ կետը պարզ *մեսիջ* էր Թբիլիսիին, որ Աբխազիայի և/կամ Հարավային Օսիայի հետ հավանական բախման պարագայում վրացական կողմը տանուլ է տալու պատերազմի օդային մասը, հետևաբար՝ հայտնվելու է խիստ աննպաստ իրավիճակում,
- էլ ավելի կարևոր է այն կետը, որ չնայած ամերիկա-վրացական ու եվրոպա-վրացական խորացող ռազմաքաղաքական հարաբերություններին՝ Մոսկվան քաղաքական որոշում կայացրեց ու իրականացրեց նման տիպի քայլ,
- ներկայացվածի համատեքստում հատկանշական էր ընտրված կետը. Ցիտելուբանին Թբիլիսիից հեռու է ընդամենը 65կմ,

---

[1] Վրացական և արևմտյան աղբյուրների ներկայացմամբ՝ ս.թ. օգոստոսի 6-ին Ցիտելուբանի գյուղի մերձակայքում արձակվել է ռուսական *«Радуга КН-58»* տիպի հրթիռ (ըստ ՆԱՏՕ-ական դասակարգման, *«AS 11 Kilter»):*

[2] Հիշեցնենք, որ արձակված հրթիռը չպայթեց:

- տեղի ունեցածը տեղեկատվական-հոգեբանական ճնշում էր Վրաստանի նկատմամբ, սակայն կարևորն այստեղ այն է, որ նման հնչեղության, այսինքն՝ համապատասխան նպատակ ունեցող ակցիան նաև ենթադրում է բնույթով նման այլ ձեռնարկների իրականացում:

Հետևաբար, պետք է ներկայացված տրամաբանության ներքո դիտարկել նաև օգոստոսի 6-ի միջադեպից մոտ երկու շաբաթ անց՝ օգոստոսի 21-ին տեղ գտած իրադարձությունը: Թեև Թբիլիսին այդ օրը հայտարարեց, թե ֆիքսել է Ռուսաստանի կողմից Կոդորի կիրճի ուղղությամբ վրացական օդային տարածք ներխուժած ռուսական ռազմական ինքնաթիռի թռչելու պահը, իսկ օգոստոսի 24-ին՝ թե այդ ինքնաթիռը խփվել է[1], իսկ Մոսկվան էլ կրկին շտապեց հերքել նման թռիչքի իրողությունն անգամ, սակայն փաստն այն էր, որ մեկ ամսվա մեջ արդեն երկրորդ անգամ Թբիլիսին հայտնվեց տեղեկատվական-հոգեբանական նման տիպի ճնշման ներքո:

Վրաստանի ուղղությամբ ռուսական քաղաքականության մեջ տեղ գտած փոփոխության հաջորդ կարևոր ցուցիչը նույն Թբիլիսիի նկատմամբ Աբխազիայի ու Հարավային Օսիայի գծերով ի հայտ եկած տարրերն են:

Այդ իմաստով հարկ ենք համարում առանձնացնել երկու ուշագրավ դրվագ:

Օգոստոսի 31-ին տարածված տեղեկության համաձայն՝ Հարավային Օսիայի նախագահ Էդուարդ Կոկոյտին մտադիր էր դիմել Մոսկվային՝ հանրապետության տարածքում հակաօդային պաշտպանության համակարգի տեղակայման նպատակով:

Հաշվի առնելով Ցխինվալի աշխարհագրական դիրքը՝ Հարավային Օսիայում նման համակարգի տեղակայումը կարող է լրջորեն սահմանափակել վրացական օդուժի օպերատիվ-տակտիկական հնարավորությունները՝ այդ թվում աբխազական ուղղությամբ:

Անշուշտ, այդպիսի հայտարարությունը միտված է, իրականում, նման տեղակայման հնարավորություն ստեղծող անհրաժեշտ տեղեկատվական ֆոնի ձևավորմանը, սակայն գլխավորն այստեղ այն է, որ նպատակ կա փոխել նախկինում մի զգալի մասով զուտ տակտիկական նշանակության մարտերի համար նախատեսված հարավօսական զինված ուժերի բնույթը: Այսինքն՝ Աբխազիայի և/կամ Հարավային Օսիայի հետ հավանական բախման դեպքում վրացական բանակը ստիպված է լինելու գործ ունենալ ռազմավարական կարգի միանգամից երկու ուղղության հետ:

Երկրորդ կարևոր դրվագը սեպտեմբերի 26-ին կտրուկ սրված իրավիճակն էր հարավօսական ու աբխազական հակամարտության գոտիներում: Այդ օրը երեկոյան Ցխինվալի ու նրան հարակից վրացական Նիկոզի ու Էրգնեթի գյուղերի միջև տեղի ունեցած լուրջ փոխհրաձգության արդյունքում (այդ թվում՝ ծանր զինատեսակների օգտագործմամբ) ճակատային գիծ ուղղվեցին հարավօսական ու աբխազական[2] բանակային կազմավորումներն ու ծանր զինտեխնիկան:

Հարկ է առանձնացնել ոչ այնքան այն, որ ճգնաժամային իրավիճակում աբխազական ու հարավօսական զինված ուժերը գործեցին միասնաբար[3] (նման պայմանավորվածություն ձեռք էր բերվել վաղուց), որքան այն, որ, իրականում, ռուսական կողմը փորձարկեց Վրաստանին ռազմական գործողությունների մեջ ներքաշելու սցենար:

Անշուշտ, աբխազական ու հարավօսական գծերում ի հայտ եկած լարվածության աճն օգոստոսի 6-ին ու 21-ին տեղի ունեցած միջադեպերի տրամաբանական շարունակությունն էր, սակայն հիմնական հետևությունն այն է, որ ներկայացվածն արտացոլում է Վրաստանի նկատմամբ Ռուսաստանի ռազմաքաղաքական ընդլայնվող ճնշման համալիր բնույթը:

---

[1] Ուշագրավ է, որ Կոդորի կիրճում խփված ռազմական ինքնաթիռի մասին տեղեկությունն օգոստոսի 25-ին անուղղակի կերպով հաստատեց նաև Աբխազիայի զինված ուժերի Գլխավոր սպայակույտի պետ Անատոլի Զայցևը՝ հայտարարելով, թե կիրճում աբխազական ռազմական հենակետերը ֆիքսել են ինքնաթիռի կործանման փաստը: Նա, սակայն, կասկած հայտնեց, թե ինքնաթիռը խփվել է վրացիների կողմից և որ այն ռուսական էր:

[2] Աբխազական զորքերի տեղաշարժն այդ երկրի նախագահ Սերգեյ Բագապշը բացատրեց նաև ս.թ. սեպտեմբերի 20-ին Աբխազիայի Տկվարչելի շրջանում տեղի ունեցած միջադեպով, երբ վրացական զորամիավորման հետ բախման արդյունքում զոհվեցին աբխազական բանակում ծառայող երկու ռուս սպաներ:

[3] Աբխազական ու հարավօսական կողմերի համատեղ գործելու վերջին օրինակը հոկտեմբերի 5-ին Մոսկվայում Սերգեյ Բագապշի ու Էդուարդ Կոկոյտիի եռակողմ ձևաչափով հանդիպումներին էին ռուսական ռազմական ու անվտանգության մարմինների ներկայացուցիչների հետ:

Օկրուաշվիլու քայլը

Վրաստանի պաշտպանության նախկին նախարար Իրակլի Օկրուաշվիլու հետ կապված զարգացումներն ուշագրավ էին ոչ այնքան այն առումով, որ Սահակաշվիլու նախկին զինակիցը բավական լուրջ մեղադրանքներ ներկայացրեց վերջինիս[1], այլ այն պատճառով, որ 2003թ. վարդերի հեղափոխությունից հետո առաջին անգամ համալիր բնույթի փորձ արվեց եթե ոչ հասնել Սահակաշվիլու պաշտոնանկությանը, ապա գոնե լրջորեն թուլացնել նրա իշխանությունը:

Այդ առումով հարկ է ուշադրություն դարձնել հետևյալ կետերի վրա.

- նման ծանր մեղադրանքներ ներկայացնելով Սահակաշվիլուն՝ Օկրուաշվիլին հասկանում էր, որ իշխանության համար ամենաանընդունելի տարբերակով դնում է իշխանափոխության հարց, հետևաբար՝ Վրաստանի պաշտպանության նախկին նախարարը չէր կարող չհասկանալ, որ նման կարգի ակցիայի մեկնարկը պահանջում է արտաքին աջակցություն՝ գոնե սեփական անձի անվտանգությունը երաշխավորելու առումով,
- արտաքին գործոնի ներգրավվածության մասին է խոսում նաև Պատարկացիշվիլու մասնակցությունը նշված ակցիային. դժվար թե քաղաքական պայքարում փորձ ունեցող օլիգարխն[2] առանց հիմնարար ուժի գնար նման քայլի, իսկ այսօրվա Վրաստանում այդպիսի ուժ կարող էր ի հայտ գալ միայն երկրից դուրս,
- հատկապես նման մեղադրանքներից հետո վրացական իշխանությունների որոշումը՝ ձերբակալել Օկրուաշվիլուն, քաղաքական պայքարի տեսանկյունից, անշուշտ, կոպիտ սխալ էր, ինչը չէին կարող չհասկանալ Սահակաշվիլու վարչակազմում, հետևաբար՝ նման որոշումը կարող էր վկայել միայն մի բան՝ վտանգն իրոք լուրջ է եղել,
- այդ ենթադրության օգտին են խոսում առնվազն հետևյալ փաստերը՝ Վրաստանի պաշտպանության նախկին նախարարի ձերբակալման օրը՝ սեպտեմբերի 27-ին, Թբիլիսիի մոտակայքում տեղակայված վրացական բանակի 4-րդ բրիգադի զորամասում այդ երկրի հատուկ ծառայությունների իրականացրած գործողության արդյունքում ձերբակալվեցին մոտ 20 զինծառայողներ[3], այդ ընթացքում ԱՄՆ-ում գտնվող նախագահ Սահակաշվիլին ստիպված եղավ կարճել իր օտարերկրյա շրջագայությունը (նա չմեկնեց Հունաստան) և սեպտեմբերի 29-ին շտապ վերադարձավ Թբիլիսի՝ ըստ որոշ տեղեկությունների, վերադասավորումներ իրականացնելով վրացական ներքին գործերի ու ազգային անվտանգության համակարգերում, և վերջապես՝ Օկրուաշվիլու ձերբակալությունից հետո Վրաստանի անվտանգության մարմինները հետապնդումներ սկսեցին վերջինիս օրոք պաշտպանության նախարարությունում բարձր պաշտոններ զբաղեցրած անձանց դեմ[4]:

---

[1] Հիշեցնենք, որ ս.թ. սեպտեմբերի 25-ին հանդես գալով վրացական օլիգարխ Բադրի Պատարկացիշվիլուն պատկանող «Իմեդի» հեռուստաընկերության ուղիղ եթերում՝ Օկրուաշվիլին հայտարարեց, թե ժամանակին Վրաստանի նախագահն իրեն հանձնարարել է կազմակերպել Պատարկացիշվիլու սպանությունը, բացի այդ՝ թե Վրաստանի նախկին վարչապետ Զուրաբ Ժվանիան մահացել է ոչ այն տանը, ուր հայտնաբերվել էր նրա դիակը՝ փաստորեն, այդ գործում անուղղակիորեն մեղադրելով Սահակաշվիլու վարչակազմին, և որ 2006թ. գարնանը Վրաստանի նախագահը վերջին պահին հրաժարվել է կյանքի կոչել Հարավային Օսիայից ռուս խաղաղապահների դուրսբերման ծրագիրը: Օկրուաշվիլին ձերբակալվեց սեպտեմբերի 27-ին և $6 մլն գրավի դիմաց ազատ արձակվեց հոկտեմբերի 9-ին:

[2] Հիշեցնենք, որ Պատարկացիշվիլին 2003թ. վարդերի հեղափոխության ֆինանսիստներից է:

[3] Ըստ որոշ տեղեկությունների գործողությանը նախորդել է մոտ 10 րոպե տևած փոխհրաձգություն: Բացի այդ, գործողության ընթացքում վրացական հատուկ ծառայությունները գործի են դրել զգալի թվով ուժեր, այդ թվում՝ ուղղաթիռներ: Հարկ ենք համարում նշել, որ ս.թ. սեպտեմբերին, երբ Օկրուաշվիլին մտնում էր քաղաքական պայքարի մեջ, ի շարս այլ առավելությունների՝ նշվում էր, որ նա լուրջ աջակցություն ունի վրացական բանակի մի որոշ մասի կողմից:

[4] Հոկտեմբերի 4-ին հայտնի դարձավ, որ վրացական իրավապահ մարմինների կողմից հետապնդվող Վրաստանի պաշտպանության նախարարության Գնումների վարչության նախկին պետ Յասոն Չիխլաձեն կեղծ անձնագրով Թուրքիայից անցել է Ռուսաստան: Թուրքիայից անհետացել է նաև Օկրուաշվիլու օրոք փոխնախարար ու ռազմական ոստիկանության պետ աշխատած Ալեքսանդր Սուխիտաշվիլին: Վրացական անվտանգության մարմինների ներկայացմամբ՝ նշված անձինք մի ժամանակահատված Թուրքիայում եղել են Օկրուաշվիլու հետ:

Եթե փորձենք ընդհանրացնել, ապա ավելի հավանական է դիտվում այն տարբերակը, որ ո՛չ Միացյալ Նահանգներին և ո՛չ էլ եվրոպական տերություններին ձեռնտու չէր կարող լինել Սահակաշվիլու փոխարինումը Ռուսաստանի դեմ ավելի արմատական տրամադրված Օկրուաշվիլիով և այն էլ նման ցնցումային եղանակով՝ վտանգելով արևմտյան ազդեցությունը Վրաստանում: Փոխարենը, այդպիսի ակցիան առաջին հերթին շահավետ կլիներ Մոսկվայի համար, և Արևմուտքից զատ միայն Ռուսաստանը կարող էր իրականացնել այդպիսի ձեռնարկ:

Արևմուտքի արձագանքը

Թեև օգոստոսից ի վեր լրջորեն սրված ռուս-վրացական հակամարտության ողջ ընթացքում ամերիկյան ու եվրոպական դիվանագիտություններն ու տեղեկատվական քաղաքականությունները սատարում էին Վրաստանին, սակայն իրականում նշված ժամանակահատվածն առանձնացավ ռուս-վրացական հակամարտության առնչությամբ և ընդհանրապես վրացական ուղղությամբ արևմտյան դիրքորոշման ոչ մեծ, բայց անսովոր մանևրներով:

Ս.թ. հոկտեմբերի 3-4-ը Վրաստանում էր ՆԱՏՕ գլխավոր քարտուղար Յաապ դե Հոոպ Սխևերը: Թեև Թբիլիսիում նա հայտարարեց, թե ՆԱՏՕ-Վրաստան հարաբերություններում մի երրորդ երկիր չի կարող ունենալ որոշիչ ձայն՝ ակնարկելով Ռուսաստանին, բայց Սխևերի այցը նշանավորվեց երկու շատ էական կետով.

- չնայած վրացական կողմի սպասումներին՝ ՆԱՏՕ գլխավոր քարտուղարը որևէ կոնկրետ խոստում չտվեց 2008թ. ապրիլին Բուխարեստում Թբիլիսիին՝ ՆԱՏՕ անդամակցության ճանապարհին վերջին փուլի՝ *MAP-ի («Membership Action Plan»)* շնորհման վերաբերյալ,
- ավելին՝ Սխևերն ուղղակի հայտարարեց, թե ՆԱՏՕ անդամակցության ճանապարհին Վրաստանը դեռ շատ գործ ունի անելու՝ հատկապես առանձնացնելով փոքր ու արդյունավետ բանակ ստեղծելու պահանջը, ինչն ուղղակի հակասության մեջ է մտնում Սահակաշվիլու վարչակազմի վարած ռազմական շինարարության քաղաքականության հետ[1]:

ՆԱՏՕ-Վրաստան հարաբերությունների տեսանկյունից ուշագրավ էր նաև Ֆրանսիայի պաշտպանության նախարար Էրվե Մորինի հոկտեմբերի 3-ի հայտարարությունը, որ Փարիզը դեմ է Հյուսիսատլանտյան դաշինքին Թբիլիսիի անդամակցությանը, եթե դա կբերի Ռուսաստանի հետ առճակատման:

Ամենաուշագրավ փաստը, սակայն, առնչվում է Վրաստանի խորհրդարանի խոսնակ Նինո Բուրջանաձեին: Օկրուաշվիլու հետ կապված զարգացումների ընթացքում՝ հոկտեմբերի 4-ին հայտնի դարձավ, որ վրացական օրենսդիրների ղեկավարը հրավիրվել է Վաշինգտոն:

Անշուշտ, նման հրավերը խոսում է Վաշինգտոնում Բուրջանաձեի կշռի մեծացման մասին, սակայն այս պարագայում կարևորն այն է, որ նաև այդ հրավերն է վկայում, որ առաջիկայում վրացական քաղաքական դաշտում պետք է որ զգլաիորեն ամրապնդվի Վրաստանի խորհրդարանի խոսնակի ազդեցությունը[2]: Այդ հանգամանքն ավելի ինտրիգային է թվում հատկապես այն տեղեկության ֆոնին, ըստ որի՝ եթե 2004թ.՝ նախագահի պաշտոնը ստանձնելու ժամանակ, Սահակաշվիլու վարկանիշը հասնում էր 86%-ի, ապա այսօր այն կազմում է ընդամենը 16%[3]:

---

[1] Վրաստանի ղեկավարության որոշմամբ՝ առաջիկա ամիսներին բանակի թվակազմը 28 հազարից հասցվելու է 32 հազարի, իսկ գալիք տարվա ռազմական բյուջեն կկազմի $783 մլն՝ 2006թ. մոտ $200 մլնի դիմաց:

[2] Այստեղ հարկավոր է նշել, որ Բուրջանաձեի ամուսինը Վրաստանի սահմանապահ զորքերի հրամանատարն է: Այսօր վրացական սահմանապահ զորքերն այդ երկրի ողջ զինված ուժերի 25%-ն են: Բուրջանաձեի հայրը՝ Անզոր Բուրջանաձեն, Վրաստանի ամենահարուստ մարդկանցից մեկն է, ով բիզնես-կապեր է ունեցել Շևարդնաձեի ընտանիքի ու անգամ Աջարիայի նախկին ղեկավար Ասլան Աբաշիձեի հետ:

[3] Աղբյուրը ամերիկյան հանրահայտ *«Stratfor»* վերլուծական կենտրոնն է:

Հետևություններ

Ներկայացվածը հիմք է տալիս ենթադրելու, որ առաջիկա ամիսներին՝ մինչև 2008թ. ապրիլին Բուխարեստում կայանալիք ՆԱՏՕ գագաթաժողովը, Ռուսաստանը կոշտ ռազմաքաղաքական գիծ է վարելու Վրաստանի նկատմամբ՝ հնարավոր է՝ աստիճանաբար մեծացնելով ճնշումը:

Մոսկվան նման քայլի է գնում նաև այն պատճառով, որ վրացական քաղաքական դաշտում չունենալով ազդեցիկ դաշնակից՝ Ռուսաստանը փորձում է իր համար որոշակի քանակությամբ բաժնետոմսեր ապահովել 2008թ. ընտրությունների արդյունքում ձևավորվելիք վրացական խորհրդարանում և նախագահական ընտրությունների արդյունքում ստեղծվելիք նոր վարչակազմում:

Սակայն ռուսների հիմնական թիրախն, անշուշտ, ՆԱՏՕ-Վրաստան հարաբերություններն են: Այս օգոստոսից ի վեր վրացական ուղղությամբ ձեռնարկելով 2003թ. վարդերի հեղափոխությունից հետո աննախադեպ սրության արտաքին ու ներքին ճնշումներ՝ Մոսկվան նպատակ ունի *մեսիջ* ուղարկել առաջին հերթին Արևմուտքին, թե ՆԱՏՕ-Վրաստան ձևաչափում ինքը սահմանել է «կարմիր գիծ» և այդ գիծը խախտելու դեպքում կա քաղաքական որոշում՝ ձեռնարկել համապատասխան քայլեր:

Բայց գլխավոր հետևությունը դա էլ չէ: Եթե ճիշտ է ներկայացված փաստերի մեկնաբանությունը, ապա Արևմուտքում որոշում է կայացվել գոնե առայժմ հաշվի առնել ռուսական «կարմիր գիծը»: Գլխավոր հետևությունը պետք է հենց սա լինի, և եթե այն ճիշտ է, ապա ցուցիչները մենք կտեսնենք 2008թ. ապրիլին Բուխարեստում:

Սարգիս Հարությունյան
«Նորավանք» հիմնադրամ

АЗЕРБАЙДЖАНЦЫ В ГРУЗИИ: ПРЕТЕНЗИИ НА АВТОХТОННОСТЬ[1]

От редакции:

Эта, на наш взгляд, достаточно интересная статья, которая, безусловно, может заинтересовать и армянского читателя, представлена Сергеем Юрьевичем Румянцевым[2], проводившим биографические интервью с грузинскими азербайджанцами.

Отметим, что здесь не обсуждается историчность и правдоподобность представленных в рамках статьи исторических нарративов, так как в данном случае важнее восприятие и интерпретация исторического прошлого, нежели объективный историцизм. Как правило, поведенческие нормы в обществе обуславливаются именно подобными (часто ложными) восприятиями истории и действительности. От этого восприятия и зависит степень присутствия прошлого в настоящем.

Посмотрим, какие мифы и стереотипы виртуализируются в азербайджанской среде Грузии и какова их тематика и направленность, основываясь на содержательном материале данного полевого исследования.

Примечательно, что одним из ключевых направлений в восприятии истории является именно ссылка на «давность» присутствия азербайджанцев на грузинской земле. Как правильно замечает автор, ссылаясь на В.Шнирельмана, «апелляция к древности, как известно, приобретает особую значимость в эпоху национализма». Мы же добавим, что ссылка на историю приобретает важное значение в период формирования политических концепций и является своего рода механизмом легитимизации определенных политико-территориальных претензий со стороны этнической элиты (хотя нам видится достаточно полемичным использование термина «этническое» в случае с азербайджанцами, но этот дискурс вне рамок данной статьи).

Ниже представляем отдельные отрывки из вышеупомянутой статьи:

* * *

«Кто мы на земле Грузии: пришельцы или автохтоны?»

Историк, учитель средней азербайджанской школы в одном из селений в Грузии уверенно заявляет: *«Точно известно, 550 лет мы уже на этой земле живем»* (муж., около 50 лет),

Проректор Марнеульского филиала государственного университета им. Джавахишвили попытался обнаружить более глубокие корни. Отвечая на вопрос, когда было образовано пограничное с Арменией селение Садахло, он предложил следующий вариант:

«Очень давно, точно сейчас уже никто и не знает. Известно, что «садах» означает колчан для стрел, и это связанно с кипчаками. Их еще в 11-ом веке на эти территории переселял Давид Строитель. Ну а потом были разные миграции и другие тюркские племена пришли сюда. Это были уже огузы-карапапахи. Вот мы как раз и есть карапапахи» (муж., около 45 лет).

Подобные представления в той или иной вариации разделяются, видимо, практически всеми азербайджанцами, проживающими в Грузии. Вместе с тем, возможны и другие вариации…

---

[1] Материал написан на основе статьи Сергея Румянцева «Азербайджанцы в Грузии. Этнические границы в «постмногонациональную» эпоху». Статья напечатана в журнале «Диаспора», но. 1-2, 2007, с.160-184.

[2] Сергей Юрьевич Румянцев, кандидат социологических наук, научный сотрудник Института философии и политико-правовых исследований Академии наук Азербайджана, директор Центра независимых социальных исследований «NOVATOR» (г.Баку).

Собственно, грузинская историография также рассматривает территории, на которых проживают азербайджанцы, как «исконно грузинские». Появление же на этих территориях тюрков связывается с политикой царя Давида Строителя, а также в большой степени с миграциями начала второго тысячелетия и более позднего периода.

Следует также заметить, что разный взгляд на «этническую принадлежность» грузинских территорий, компактно заселенных азербайджанцами, отражается и в «войне» топонимов. Азербайджанцы упрямо называют их Борчалы, грузинские же власти, не менее упорно, обозначают их как Квемо Картли. Естественно, первое обозначение широко распространено и в самом Азербайджане. Символическая приверженность топониму проявляется и в одноименном обозначении самой жизнеспособной из действующих в Азербайджане неправительственных организаций, цель которой – защита интересов грузинских азербайджанцев. При обществе издается и газета «Борчалынын сеси» («Голос Борчалы»).

На «большой родине» представления об автохтонности несколько иные. В государственных учебниках истории [Азербайджана] для средних школ «Древний Борчалы» обозначается как территория исторического Азербайджана. При этом возможны различные интерпретации. Например, два ведущих республиканских специалиста [Азербайджана] видят проблему следующим образом: «Территория исторического Азербайджана составляет свыше 300 тыс. кв.км. Из них на долю Северного Азербайджана приходится 125 тыс. кв.км, а остальное – Южного Азербайджана. Официально, территория Азербайджанской Республики составляет 86 600 кв.км., остальная часть коренного Азербайджана по военно-политическим, историческим и иным причинам входит в состав Российской Федерации, республик Грузия и Армения». Все чаще звучит в Азербайджане и понятие «аборигены». Комментируя решение ЦИК Грузии о том, чтобы печатать избирательные бюллетени на азербайджанском языке для местного аборигенного населения тех самых местностей, сразу вспоминают об автохтонном языке азери»[1].

...Этнический активист С.Аллахвердиев говорит: *«Еще древнеримский полководец Луккул в своих летописях рассказывает о древних борчалинцах.* ***Дело в том, что когда он собирался в поход против Иберии, путь его пролегал через места, населенные нашими предками.*** *Луккулу его советники категорически отсоветовали связываться с борчалинцами, и, ознакомившись с ними, великий полководец решает не испытывать судьбу и не только идет с ними на мировую, но и платит им дань за то, чтоб его войска беспрепятственно пропустили через Борчалы».* Этноисторический миф, рисуя участие «борчалинцев» в известных событиях, демонстрирует древность пребывания их в регионе, о чем сами «борчалинцы», в массе своей, пока не подозревают, ведь предмета «История Азербайджана» в школах в Грузии не существует»[2].

* * *

От редакции:

Далее приведем отрывок, где представляется восприятие грузинами собственно азербайджанцев, в интерпретации самих азербайджанцев.

* * *

Прежде всего, повседневные отношения (за исключением, видимо, Тбилиси) между грузинами и азербайджанцами можно расценивать как непростые, а теперешнюю ситуацию в Грузии – и как дискриминацию. Это может быть ощущение себя человеком «второго сорта», которое широко распространено среди азербайджанцев. Оно, впрочем, не означает, что имеют место дискриминационные практики в виде сознательного курса властей, но ощущение

---

[1] Что такое хорошо и что такое плохо. Раздел «Хорошие» новости// Реальный Азербайджан. 2006, 18 августа, с. 3.

[2] «Не нужно себя обманывать: образ других народов или собственный образ, который живет в нашей душе, зависит от того, как в детстве нас учили истории». См.: Ферро М., Как рассказывают историю детям в разных странах мира. М., 1992, с. 8.

разницы статусов возможно и на уровне быта, когда, например, звучит пренебрежительное обращение к азербайджанцам как «татарам» (грузинское – «татребо»):

«До 92-го года это был единый союз, единое государство. И что я могу сказать...По отношению грузин к другим национальностям, всегда чувствовалось какое-то высокомерие, что ли... Значит, если разделить по национальностям эти отношения, то они продолжались от более-менее терпимого до совсем недоброжелательного. Ну, скажем так, к армянам относились терпимо, к русским тоже... Ну, к русским не так доброжелательно... ***Я мог бы сказать, к армянам более терпимо, потом к русским, а хуже всего относились к азербайджанцам.*** *Вплоть до того, что вплоть до сих пор азербайджанцев не называют по их национальной принадлежности. Да, то есть азербайджанцами. Их до сих пор называют «татребо»... Я говорю чисто о своих ощущениях. В их языке татары, это, может быть, не такое оскорбительное, конечно /слово/, фактически есть такая нация, там казанские татары, вот... Но в их произношении, в самом произношении этого слова, в их отношении, оно имеет оскорбительный характер» (муж., 31 год).*

* * *

От редакции:

Аналогичная ситуация в случае с армянами, когда армяне часто называют азербайджанцев «турками», что также воспринимается азербайджанцами как оскорбление. Но, помимо разных интерпретации существующего положения вещей и межэтнического восприятия, здесь объяснения, скорее всего, надо искать в некоторых особенностях азербайджанского этногенетического процесса. Дело в том, что этноним «азербайджанцы» недавно был введен в научный оборот. Так, ссылаясь на азербайджанского автора, заметим, что «этноним «азербайджанцы» стал широко использоваться в обществе начиная с 1936 года»[1]. И до сих пор в истории генезиса азербайджанцев остается много «белых пятен», о чем детально пишет В.Шнирельман в своей книге «Войны памяти: мифы, идентичность и политика в Закавказье» (с.101-258).

Таким образом, распространяющиеся в азербайджанском обществе (как среди азербайджанцев в Грузии, так и в самом Азербайджане) мифы и стереотипы являются отражением и прямым следствием государственной политики»строительства нации» (*nation-building*), что на местах проявляется в виде активного мифотворчества и в поисках своего «этнического составляющего» на территории Закавказья.

Подготовила Т.Варданян

[1] Алекперов А. К., Исследование по археологии и этнографии Азербайджана, Баку, 1960, с 71.

ԱԴՐԲԵՋԱՆ-ԹՈՒՐՔԻԱ ԷՆԵՐԳԵՏԻԿ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Ս.թ. սեպտեմբերի 27-ին Ադրբեջանի պետական նավթային ընկերության (ԱՊՆԸ) նախագահ Ռ.Աբդուլաևը հայտարարեց, որ Ադրբեջանը նպատակ ունի Թուրքիայում, Ջեյհան նավահանգստին հարող տարածքում կառուցել խոշոր նավթավերամշակման գործարան: ԱՊՆԸ-ն պատրաստվում է գնել 1000 հա տարածք և ներկայումս քննարկում է նախագծի՝ շրջակա միջավայրի վրա թողնելիք ազդեցության հարցերը: Նախագծի իրականացումը կարող է նոր լիցք հաղորդել Ադրբեջան-Թուրքիա էներգետիկ համագործակցությանը և, անկասկած, կարևոր ազդեցություն է ունենալու տարածաշրջանային զարգացումների վրա:

Ըստ նախնական տվյալների՝ նավթավերամշակման գործարանի տարեկան հզորությունը կկազմի 10-15 մլն տոննա նավթ, կառուցման աշխատանքները կարժենան մոտավորապես $4,5-5 մլրդ: Աշխատանքների ֆինանսավորումն իրականացնելու է ԱՊՆԸ-ն՝ միջազգային ֆինանսական ինստիտուտների աջակցությամբ: Այս մասին՝ ստորև, իսկ այժմ անդրադառնանք նախագծի նախապատմությանը, որը մի շարք կարևոր հարցեր է բարձրացնում, այդ թվում և Մերձավոր Արևելքում տեղ գտած ռազմաքաղաքական արդի զարգացումների վերաբերյալ:

Ջեյհանում նավթավերամշակման գործարանի կառուցման նախագիծը երկար ժամանակ է՝ քննարկվում է Թուրքիայում, ինչը պայմանավորված է Ջեյհան նավահանգիստը կարևոր էներգետիկ հանգույցի վերածելու գործընթացով: Սակայն գործարանի կառուցման առաջին և բավական լուրջ հայտը ներկայացրել է Հնդկական նավթային ընկերությունը (ՀՆԸ) 2002թ., երբ սկսվել էր Թուրքիայի էներգետիկ ոլորտի ազատականացման ակտիվ գործընթացը (պայմանավորված ԵՄ և Համաշխարհային բանկի պահանջ-առաջարկություններով): 2006թ. սեպտեմբերին ՀՆԸ-ն թուրքական *Calik Energy* ընկերության հետ Թուրքիայի կառավարությանն է ներկայացնում Ջեյհանում նավթավերամշակման գործարանի կառուցման հանգամանալի ծրագիր: Այն իր արժողությամբ և հզորությամբ ոչ մի բանով չի տարբերվում այն նախագծից, որն Ադրբեջանն է պատրաստվում իրականացնել Թուրքիայի տարածքում: Նշենք, որ նախագիծը դեռևս քննարկվում է թուրքական գործադիր և վերահսկիչ մարմիններում:

Միևնույն ժամանակ, հնդկական ընկերությունները 2006թ. Բաքվի հետ սկսեցին ակտիվ բանակցություններ վարել Ադրբեջանի տարածքում նավթի արտահանմանը մասնակցելու շուրջ: Առավել ակտիվ մասնակցություն ցուցաբերեց *ONGC Mittal Energy* ընկերությունը, որը սերտորեն կապված է ոչ այնքան հնդկական, որքան բրիտանական կառավարության հետ *(ONGC Mittal Energy* ընկերության բաժնետոմսերի մեծ մասը պատկանում է *Mittal Investment* խմբին, որը Յու.Տիմոշենկոյի աջակցությամբ գնեց ուկրաինական «Կրիվոռոժստալ» գործարանը): *ONGC Mittal Energy-ն* հենց բրիտանական *Caspian Energy Group* ընկերությունից այս տարվա հուլիսին գնեց ադրբեջանական «Քյուրովդագ» նավթահորի բաժնետոմսերի 51%-ը:

Նշենք, որ թե՛ ամերիկյան, թե՛ բրիտանական վերլուծաբանները և քաղաքական գործիչները դրականորեն են արձագանքել հնդկական ընկերությունների ակտիվացմանը Կասպիցում և Թուրքիայում: Իսկ ԱՄՆ էներգետիկայի նախարարությունը Ջեյհանում հնդկական կապիտալով նավթավերամշակման գործարանի կառուցումը մինչև վերջերս համարել է ռազմավարական առումով շահավետ նախագիծ: Վաշինգտոնի նման կողմնորոշման համար առանցքային կարելի է համարել այն, որ Հնդկաստանի էներգետիկ ոլորտում աշխատող ընկերությունները և այդ երկրի սպառողական շուկան համարվում են Չինաստանի բնական մրցակիցները և այս տեսանկյունից բավական լուրջ լոբբիստական աջակցություն են ստանում ամերիկյան կառավարության և նավթային ընկերությունների կողմից:

Այս ամենը հաշվի առնելով՝ Թուրքիայի Ջեյհան նավահանգստի շրջանում սեփական ուժերով նավթավերամշակման գործարան կառուցելու ԱՊՆԸ որոշումը, նախագծից հնդկական կողմի ինքնամեկուսացում հիշեցնող հեռացումը, Թուրքիայի կառավարության կողմից

ադրբեջանական նախագծի հաստատումը (Թուրքիայի «Էներգետիկ վերահսկողությունը» նախագծին հավանություն տվեց հոկտեմբերի 6-ին, ԱՊՆԸ կողմից նախագծի վերջնական տեխնիկական առաջարկության ներկայացումից ընդամենը մեկ շաբաթ անց) բավական անսպասելի կարելի է համարել: Եթե ԱՊՆԸ նախագիծը, որը հնդկական նախագծի ճիշտ կրկնօրինակն է, քննարկենք Բաքվի շահերի տեսանկյունից, ապա դրա իրականացումը հետապնդում է մի քանի կարևոր նպատակ.

1. սկսել ագրեսիվ ներդրումային քաղաքականություն տարածաշրջանի էներգետիկ նախագծերում: Սա Ադրբեջանի համար կարևոր է իր էներգետիկ նշանակության պահպանման համար, մանավանդ որ Արևելյան Եվրոպան և Սև ծովի ավազանը արդեն իսկ դարձել են ռուսական և ղազախական բավական ագրեսիվ էներգետիկ ներդրումների գոտիներ,
2. դառնալ ակտիվ խաղացող Թուրքիայի աճող բենզինի շուկայում, եթե չհաջողվի հասնել ադրբեջանական նավթի անհրաժեշտ «միջազգայնացման»՝ դրանից բխող համապատասխան հետևանքներով:

Սակայն շատ կարևոր է այն, թե ինչու հնդկական կողմը «ինքնամեկուսացվեց» նախագծից: Այս հարցի հիմնական պատասխանը, մեր կարծիքով, պետք է փնտրել Մերձավոր Արևելքում՝ ընդհանրապես և Իրաքում՝ մասնավորապես տեղ գտած զարգացումներում: Ջեյհանը հնդկական և մյուս միջազգային ընկերությունների համար կարևոր ներդրումային հետաքրքրություն է ներկայացրել և ներկայացնում է ոչ թե թուրքական այդ նավահանգստի՝ Կասպիցի նավթի արտահանման գործում ունեցած հնարավորությունների տեսակետից, այլ որ Ջեյհանն ի սկզբանե նավթային հանգույցի է վերածվել հենց իրաքյան նավթի արտահանման իր հնարավորությունների և հեռանկարների պատճառով: Կասպյան նավթն ընդամենը հավելյալ գործոն էր, որը սկսեց դեր խաղալ նավահանգստի զարգացման գործում: Հենց իրաքյան նավթի հեռանկարային վերամշակման համար էր նախատեսված Ջեյհանում նավթավերամշակման գործարանի կառուցման նախագիծը, որն առաջինը ներկայացրել էր հնդկական կողմը: Այս տեսանկյունից ՀՆԸ հեռացումը Թուրքիայից կարող է բացատրվել Իրաքի մասնատման գործընթացի ակտիվացմամբ, որը նոր թափ ստացավ Իրաքը դաշնային պետության վերածելու մասին ԱՄՆ օրենսդիրների ընդունած բանաձևից հետո: Իրաքում քրդական պետության ստեղծումը, որի տարածքով թուրքական նավթատարի անցկացումը կամ այդ նավթատարի անվտանգության ապահովումն այսօր և մոտակա տարիներին շատ ավելի դժվար կարելի է պատկերացնել, քան թուրք-քրդական լայնամասշտաբ ռազմական առճակատումը, արդեն իսկ իր ազդեցությունն է թողնում Ջեյհանի հետագա զարգացման վրա՝ այս նավահանգիստը դարձնելով հիմնականում Կասպյան՝ դեռևս ոչ մեծաքանակ նավթի արտահանման հանգույց: Հենց այս փաստն է, մեր կարծիքով, կարևոր դեր խաղացել նախագծից հնդկական ընկերության հրաժարման համար, և նույն այս խնդիրն էլ Ադրբեջանին ուղղում է դեպի վերոնշյալ նախագծի իրականացումը, եթե հաշվի առնենք, որ Ջեյհանը շուտով դառնալու է հիմնականում Կասպյան նավթի արտահանման և վերամշակման հանգույց:

Նշենք նաև, որ ռուսական «Լուկոյլի» հրաժարումը Սամսուն-Ջեյհան նավթատարի կառուցման ծրագրից, որը սևծովյան Սամսուն նավահանգստից Ջեյհան պետք է հասցներ ռուսական և ղազախական նավթը, էլ ավելի կսահմանափակի թուրքական միջերկրածովյան նավահանգստի զարգացումը:

Ինչպես վերը նշել էինք, ԱՊՆԸ-ն Ջեյհանում նավթավերամշակման գործարան կառուցելու համար նպատակ ունի ստանալ միջազգային ֆինանսական կառույցների աջակցությունը, քանի որ ընկերությունն ինքը բավականաչափ ազատ միջոցներ չունի նախագծի իրականացման համար:

Նման երևույթն ինքնըստինքյան ոչնչով տարօրինակ չէ, եթե հաշվի չառնենք այն հսկայական վարկային բեռը, որն ԱՊՆԸ-ն վերջին տարիներին վերցնում է իր վրա:

Միայն 2006-2007թթ. ԱՊՆԸ-ն արևմտյան բանկերից իր նախագծերի իրականացման համար ստացել է $1 մլրդ 760 մլն վարկ՝ չհաշված Ադրբեջանի միջազգային բանկից ստացած $200 մլն և Վրաստանի սևծովյան ափին Կուլևի նավթային տերմինալի կառուցման համար *Societe Generale-ից ու ABN Amro-ից* ստացած $335 մլն վարկերը: Այս պայմաններում Ջեյհա-

նում կառուցվելիք նավթավերամշակման գործարանի ստեղծման համար անհրաժեշտ $4,5-5 մլրդ նոր վարկի ստացումը բավական ծանր իրադրության մեջ կդնի ԱՊՆԸ-ին, եթե, իհարկե, բացառենք այն հնարավորությունը, որ միջազգային վարկերով նախագծերի իրագործումն Ադրբեջանի համար ֆինանսական և տնտեսական միջացների ստվերային վերաբաշխման միջոց չի հանդիսանում: Այս հնարավորության մասին է խոսում գոնե այն, որ Կուլևիի տերմինալի կառուցման համար $335 մլն վարկ ստանալուց և ծախսեր կատարելուց հետո, ըստ ԱՊՆԸ փոխնախագահ Ս.Գասիմովի, ԱՊՆԸ-ն նպատակ ունի մասնավորեցնել այն միջազգային կառույցներին իր վարկային պարտավորությունները մարելու և նոր ծրագրեր իրականացնելու նպատակով:

Ի՞նչ մեխանիզմներով է կատարվելու տերմինալի մասնավորեցումը և ո՞ւմ վերահսկողությանն են անցնելու ներկայումս ադրբեջանական պետությանը պատկանող բարձր շահութաբեր հզորությունները. սրանք կարևոր հարցեր են, մանավանդ որ Ադրբեջանի քաղաքական և տնտեսական ընտրանուն պատկանող և Մերձավոր Արևելքում գրանցված մի շարք ընկերություններ վերջին տարիներին ակտիվորեն գնում են ԱՊՆԸ-ի էներգետիկ նախագծերի բաժնետոմսերը: Ինչևէ, Ջեյհանի նախագծի ինքնուրույն իրականացումը վեր է ԱՊՆԸ ուժերից: Այս պարագայում կարևոր նշանակություն կունենա, թե որ բանկերը կմասնակցեն նախագծի ֆինանսավորմանը, ինչը կարող է լուրջ ցուցիչ հանդիսանալ Թուրքիա-Արևմուտք հարաբերությունների ներկայիս մակարդակի և հեռանկարների զարգացման համար:

Վերջաբանի փոխարեն

Չնայած ներկա տարածաշրջանային զարգացումները, Ադրբեջանի նավթային հատվածում տեղ գտած ոչ ստվերային գործընթացները խոսում են Բաքվի և Անկարայի ոչ այնքան շահավետ դիրքերի մասին, կարևոր է ընդունել, որ ԱՊՆԸ ջեյհանյան նախագիծը լուրջ հայտ է Ադրբեջանի՝ տարածաշրջանային ակտիվ դերակատարի վերածման համար: Նախագծի ֆինանսավորման իրականացման մեջ արևմտյան բանկերի ընդգրկումն էլ ավելի կամրապնդի Բաքվի կապերը միջազգային ֆինանսական կառույցների հետ, ինչն, իր հերթին, կարևոր քաղաքական նշանակություն ունի: Վերոնշյալը Հայաստանի Հանրապետության համար խիստ կարևորում է սեփական տարածաշրջանային էներգետիկ նախագծերի իրականացման հարցը: Սա առաջին հերթին վերաբերում է ՀՀ հարավում նավթավերամշակման գործարանի կառուցմանը: Միևնույն ժամանակ, մեծ նշանակություն ունի Ադրբեջանի էներգետիկ քաղաքականության ավելի նպատակային և մասնագիտական ուսումնասիրությունը, քանի որ ՀՀ վերլուծական և լրատվական դաշտում Ադրբեջանում «հոլանդական հիվանդության» սկսվելու մասին տարածված մտքերն արտացոլում են զարգացումների ընդամենը մի մասը:

Մնակ Սարուխանյան
«Նորավանք» հիմնադրամ

ТУРЦИЯ ПЕРЕД НАЧАЛОМ ВОЙНЫ

Ситуация вокруг Курдистана продолжает накалятся. Боевики из Курдской Рабочей партии продолжают раскачивать ситуацию, не оставляя властям Турции места для маневра. В воскресенье вечером боевики РКК атаковали на границе с Ираком турецких военнослужащих. По официальным данным, погибли 12 военнослужащих, ранены 20. Однако другие источники сообщают о 17 погибших, а также десяти попавших в плен турецких военнослужащих. В результате незамедлительно начатой операции, по данным турецких военных, были уничтожены 32 боевика.

Сразу после воскресной атаки было созвано экстренное совещание политического и военного руководства страны. После него официальную позицию Анкары по курдскому вопросу выразил Абдулла Гюль: «Уважая территориальную целостность Ирака, Турция, тем не менее, не намерена отказываться от того, чтобы заплатить любую цену для защиты своих прав, законов, неделимого единства страны и ее граждан».

Участившиеся за последние дни Атаки курдских боевиков, которые приводят к таким большим потерям в рядах турецкой армии, проходят на фоне обсуждений в самой Турции о начале интервенции на территорию иракского Курдистана. Парламент Турции уже дал добро на проведение военной операции в северных районах Ирака против боевиков Курдской рабочей партии (РКК). Голосование в парламенте прошло практически единогласно: за войну проголосовали 507 из 526-ти парламентариев. Против высказались лишь 19 депутатов меджлиса, которые представляют курдское меньшинство.

Анкару в этом вопросе поддержал Дамаск. Находящийся с визитом в Анкаре президент Сирии Башар Асад прямо заявил: «Сирия полностью поддержит решения, которые в рамках борьбы с терроризмом примет Турция». Следует отметить, то курдская угроза стала причиной серьезных геополитических подвижек в регионе. Некогда кровные враги Сирия и Турция, а также Иран объединили свои усилия в борьбе с курдскими формированиями. На сегодняшний день, несмотря на все разногласия по другим вопросам, Анкара, Тегеран и Дамаск координируют свои действия в вопросе борьбы с курдским сепаратизмом, который угрожает территориальной целостности всех этих трех стран.

Население самой Турции также поддерживает власти. С учетом повысившейся активности курдских боевиков, для Анкары остается слишком мало места для маневра. Если курды будут продолжать в том же духе, то турецкий генералитет будет вынужден пойти на интервенцию, так как невозможно будет продолжать кормить общество лишь обещаниями покончить с курдским сепаратизмом.

В этом случае есть несколько сценариев развития ситуации. По первому, турецкая армия проводит интенсивный и кратковременный рейд в приграничные зоны Курдистана, стараясь нанести максимальный ущерб рядам РКК. При этом власти Ирака и Курдистана принимают позицию резкой критики, однако не вмешиваются в ситуацию, оставаясь лишь на уровне словесной критики действий турецких военных. Подобный вариант возможен, если Анкара и Вашингтон придут к компромиссному варианту и турецкий генералитет неофициально получит ограниченный мандат на операцию в Ираке конкретно против боевиков РКК.

Другой сценарий – жесткая атака на Курдистан при том, что курдские власти предпринимают все меры для защиты своей территории. В этом случае либо турки проводят опять же кратковременную операцию и отодвигаются назад, либо – интервенция превращается в затяжной конфликт, во время которого курды используют как свою регулярную армию, так и партизанские методы борьбы на территории как Курдистана, так и Турции.

Предугадать возможные последствия подобного развития событий весьма трудно, так как при пессимистическом прогнозе могут вспыхнуть также и Сирия и Иран, где также действуют курдские вооруженные формирования, которые добиваются создания большого Курдистана.

Хотя премьер-министр Турции Тайип Эрдоган уже заявил, что Анкара будет вести свою собственную линию по курдскому вопросу, не прислушиваясь к мнению США и НАТО, однако в этом плане многое будет зависеть от того, к какому знаменателю придут турки с Белым домом. Если американцы все же реально поддержат курдов, то формирования курдских пешмерга ввяжутся в конфликт. По сообщению курдских источников, перед угрозой турецкой интервенции только за один день добровольцами в ряды пешмерга (которые уже превышают 100 тыс. штыков) записались порядка 30 тыс. человек.

Курдская Рабочая партия со своей стороны угрожает Анкаре. Лидер боевого крыла Курдской Рабочей партии Мурат Карайылан в интервью британскому изданию *The Times* пригрозил тотальной войной на всей территории Турции: «Если турецкая армия нападет на иракский Курдистан, мы будем сражаться и противостоять этому до самого конца. Война в этом случае начнется не только в иракском, но будет идти и в турецком Курдистане, а также в других городах Турции. Поэтому мы надеемся, что турецкие генералы и политики не последуют этой безумной идее».

По словам Карайылана, в рядах РКК находится до 8 тыс. бойцов (официальные турецкие источники оценивают ряды РКК в 5 тыс. боевиков). Кроме того, в РКК рассчитывают еще на 20 тыс. Добровольцев, которые примкнут к ним в случае начала настоящей войны. В РКК намерены не только вести войну против турецкой армии, но и наносить ассиметричные удары. В частности, речь идет о массовых терактах в турецких городах, в особенности – в туристической зоне, что может стать серьезным ударом по экономике Турции.

В противном случае – если американцы дистанцируются от курдов и турки смогут выторговать себе за счет других уступок нейтральную позицию Вашингтона, – армия Курдистана будет символически вмешиваться в происходящее.

Однако этот сценарий несет в себе возможность дальнейшего закрепления турецкой армии на территории Курдистана под предлогом войны с терроризмом. Этого в принципе и добиваются турецкие военные, цель которых – не допустить проведения референдума в Киркуке и усиления Курдистана за счет присоединения к нему богатого нефтью региона.

Получив возможность действовать на территории Ирака, турецкий генералитет не остановится на достигнутом. Вполне вероятным кажется продолжение продвижения турецкой армии вглубь Курдистана в дальнейшем. Предлогом для этого может стать фактор туркоманов, проживающих в Северном Ираке. Защита прав и интересов этнических братьев туркоманов может стать следующим этапом в турецком сценарии по ослаблению амбиций курдов в регионе. Анкара периодически пытается разыграть туркоманскую карту, и вряд ли не будет ее использовать в дальнейшем для ослабления курдского государства.

И наконец, немаловажным фактором в вопросе военной операции в Курдистане является армянской вопрос. Вопрос голосования резолюции о Геноциде армян сейчас практически напрямую, наряду с другими факторами, связывается с военной операцией в Курдистане. Если турецкий генералитет все же в ближайшее время ударит по Ираку, то вопрос резолюции в Конгрессе вероятнее всего решится не в пользу Турции. Однако если турки все же повременят, либо договорятся с американцами о компромиссном варианте операции, то, похоже, резолюция по Геноциду может быть провалена в Конгрессе.

Самвел Мартиросян

ԱՅԼԱԴԱՎԱՆ ՀԱՅԵՐԻ ԽՆԴՐԻ ՇՈՒՐՋ

Ինչպես և կանխատեսելի էր, Թուրքական պատմական ընկերության նախագահ Յուսուֆ Հալաչօղլուի հայտնի հայտարարությունը Թուրքիայում ապրող կրոնափոխ հայերի մասին դեռևս արձագանքներ է ունենում և շարունակում նոր զարգացումների պատճառ հանդիսանալ: Ճիշտ է, այսօր արդեն չկան առաջին օրերի բուռն արձագանքները, երբ շատ լրագրողներ, քաղաքական գործիչներ, գիտնականներ իրենց պարտքը համարեցին անդրադառնալ և գնահատական տալ Հալաչօղլուի հայտարարությանը, և կարելի է ասել՝ այդ ալիքը մարել է: Սակայն վերջին ժամանակներս Թուրքիայում առավել շատ քննարկվող ինքնության թեման խորքային առումով գտնվում է թուրքական հասարակության ուշադրության կենտրոնում: Կարծում ենք՝ բավական հետաքրքիր և ուշագրավ է հանգուցյալ Հրանտ Դինքի հետևյալ միտքը Թուրքիայում ինքնության ճգնաժամի վերաբերյալ. «Եթե մի օր Թուրքիան քանդվի, ապա դա կլինի ոչ թե զենքի միջոցով, այլ ինքնության խնդրի»:

Թուրքիայում ապրող այլադավան հայերի խնդիրը էթնիկ ինքնության հիմնախնդրի մի կարևոր մասն է կազմում, և բնական է, որ թուրքական պետական քարոզչամեքենան շահարկում է թեման՝ փորձելով այն օգտագործել հօգուտ իրեն: Այդ նույն համատեքստում կարելի է տեղավորել Հալաչօղլուի բազմիցս հնչեցրած այն պնդումները, թե 1915-ին հայերը չեն կոտորվել, այլ կրոնափոխ լինելով՝ շարունակել են ապրել: Ի դեպ, այլադավան հայերի թեմայի այսօրինակ շահարկումը, փաստերի խեղաթյուրումը և նման անտրամաբանական եզրակացության հանգելը սպասելի էին շատերի, համենայնդեպս՝ մասնագետների համար: Սակայն կարևոր է դիտարկել, որ Հալաչօղլուի պնդումները լուրջ չեն ընկալվում նաև որոշ թուրք պատմաբանների կողմից: Կարծում ենք՝ այստեղ ավելորդ չէ մեջբերել նրանց մտքերը: Այսպես, հայտնի թուրք պատմաբան Թաներ Աքչամը, անդրադառնալով 1915-ին հայերի իսլամ ընդունելու խնդրին, նշում է. «1915 թվականին իրենց կյանքը փրկելու համար որոշ հայեր ընդունել են մուսուլմանություն: Սրան սկզբնապես թույլտվություն է տրվել, սակայն հետո, երբ գնալով ավելի մեծ թվով հայեր են սկսել իսլամ ընդունել, հատուկ հրամանով արգելվել է կրոնափոխությունը»: Խնդրին անդրադառնում են նաև Թուրքիայի մտավորական շրջանակների որոշ ներկայացուցիչներ: Այսպես, Թուրքիայի «Փերի» հրատարակչության սեփականատեր Ահմեթ Օնալը, ով ծնվել է Բինգյոլի Քիղըի գավառի ներկայումս Դոշլուջե անվանված նախկին հայկական Սըղանք գյուղում և որի տատը հայուհի է, հաստատելով այն փաստը, որ Հայոց ցեղասպանության ժամանակ, իրոք, որոշ հայեր իսլամ ընդունելու միջոցով փրկել են իրենց կյանքը, ասում է. «Իհարկե, որոշ հայեր փրկվել են՝ ներկայանալով քուրդ ալևի: Օրինակ, Դերսիմի Մալազգիրթ գավառի Գարսանլար աշիրեթում կան հայեր, որոնք ողջ են մնացել քանի որ ներկայացել են որպես քուրդ ալևի, սակայն այս փաստը հնարավոր չէ ընդհանրացնել»: Իսկ Թուրքիայում մեծ ճանաչում ունեցող «Թոփլումսալ թարիհ» ամսագրի նախկին խմբագիր Օսման Քոքերը նշում է, որ հայերն իսլամացվել են ոչ միայն 1915-ին, այլև սկսած այն ժամանակվանից, երբ թյուրքերը հայտնվել են Անատոլիայում: Քոքերը նույնպես անհիմն է համարում Հալաչօղլուի պնդումները և կարծիք հայտնում, որ առնվազն անլուրջ է կարծել, թե հայերը կարող էին փրկվել այդպիսի պարզունակ միջոցով, այն է՝ հայտարարելով, թե քուրդ են կամ ալևի: Ըստ նրա՝ պետությունը մանրամասն գիտեր, թե որ գյուղերն են հայկական, որոնք՝ քրդական: Քոքերը պնդում է նաև, որ հայ կանանց և որբերի իսլամացումն այն ժամանակվա պետական քաղաքականության մի մասնիկն է եղել:

Հետաքրքիր է և կարևոր դիտարկել Թուրքիայի այլադավան հայերի խնդրի հրապարակայնացման արդեն նկատվող ու հնարավոր արձագանքները հենց հավատափոխ հայերի շրջանակներում: Տասնամյակներ շարունակ իրենց իրական ինքնությունը թաքցրած կրոնափոխ հայերը կամ ավելի են ինքնամեկուսանում, կամ էլ հակառակը՝ գոտեպնդվում են այս ընդհանուր ալիքից, և նրանց գիտակցության մեջ որոշակի գործընթաց է սկսվում: Հենց դա են

վկայում կրոնափոխ հայերի շրջանում վերջերս նկատվող որոշ երևույթներ։ Արդեն բավական վաղուց է, որ Ստամբուլում տպագրվող «Ակոս» շաբաթաթերթում հանդիպում են տարբեր հայտարարություններ, պատմություններ, որոնք կապված են կրոնափոխ հայերի հետ։ Նրանցից շատերը համարձակություն են ունենում հրապարակել իրենց ընտանիքների պատմությունները և փնտրել ազգականներին։ Սակայն կրոնափոխ հայերի ինքնախոստովանական պատմությունները դարձել են նաև թուրքական մամուլի հետաքրքրության առարկան, և, օրինակ, «Յենի Աքթուել» հանդեսի վերջին՝ 116-րդ համարում տեղ է գտել մի նյութ, որը վերնագրված է «Պատմում են մուսուլման հայերը»։ Հոդվածում ներկայացված են կոնկրետ մարդիկ, ովքեր համարձակություն են ունենում խոստովանել իրենց հայկական ծագման մասին, և քանի որ նրանց խոսքերը փաստացի հաստատումն են մեր ներկայացրած տեսական պնդումների, ուստի հարմար ենք գտնում մեջբերել դրանցից մեկը։ Այսպես, համշենցի Քամիլ Մութին, ով 25 տարի զբաղվում է փաստաբանությամբ, ասում է. «Ոմանք պնդում են, թե համշենցիները Միջին Ասիայից եկած թյուրքական ցեղերից են, սակայն ես կարծում եմ, որ դա այդպես չէ»։ Եվ շարունակելով միտքը՝ որպես հայկական ծագում ունենալու ամենացայտուն գործոն է ներկայացնում լեզուն, այսինքն՝ Համշենի բարբառը, որը դեռ օգտագործվում է։ Ըստ նրա՝ համշենցիների մեծ մասը, գոնե արտաքուստ, մերժում է իր հայ լինելու մասին պնդումները, և դա կապված է այն հանգամանքի հետ, որ Թուրքիայում հայ լինելը կամ հայկական ծագում ունենալն ընկալվում է որպես վիրավորանք։ «Մինչ այժմ շարունակ ուրիշներն են մեր անունից խոսել։ Պետք է ի հայտ հանել համշենցիների հայկական ծագում ունենալու մասին իրականությունը և տեր կանգնել այդ իրականությանը։ Սակայն մեր ժողովուրդը վախենում է հասարակության կողմից օտարացվելուց, և մեր հայկական ծագում ունենալը չպետք է պատճառ դառնա, որ մեզ մեկուսացնեն»,- գտնում է համշենցի փաստաբան Քամիլ Մութին։ Նա շրջանառության մեջ է դնում նաև մի փաստ, որը բոլորովին վերջերս է իմացել իր ընտանիքի ավագներից. «Պապերս 1914-1917 թվականների ընթացքում ժամանակավորապես Հոփայից գաղթել են Օրդու, և միգուցե սա արվել է նրա համար, որ հայերի տեղահանությունից իրենք էլ չտուժեն»։

Ուշադրության արժանի է նաև Հալաչօղլուի հայտարարության առաջացրած արձագանքների մեկ այլ նրբերանգ ևս։ Պատմակեղծարարը հայտարարել էր, որ ունի հայ հավատափոխների ցուցակները, որոնք պատրաստվել են բծախնդրությամբ, ավելին՝ «պետությունը տուն առ տուն շրջելով՝ արձանագրել է այս մարդկանց»։ Բնականաբար, հարց է ծագում, որ եթե այդ մարդկանց արձանագրել է պետությունը, ապա դա պետք է արված լիներ պետական օղակների և դրանց հատկացված գործառույթների միջոցով։ Իսկ մարդկանց արձանագրելու ընդունված տարբերակներից է մարդահամարը։ Հարցը հետաքրքիր ենթատեքստ է ձեռք բերում նաև այն պատճառով, որ Հալաչօղլուն խուսափում է նշել կոնկրետ աղբյուրը։ Հայտնի է, որ Թուրքիայում առաջին անգամ մարդահամար անցկացվել է 1927թ., դրանից հետո՝ սկսած 1935-ից, որոշում է ընդունվել մարդահամար անցկացնել հինգ տարին մեկ։ Սակայն թուրքական աղբյուրներում հանդիպում ենք տվյալների, որոնք ապացուցում են, որ, օրինակ, 1935թ. Թուրքիայում անցկացվել են նաև կրկնակի մարդահամարներ։ Այսպես, թուրքական «Ռեֆերանս» թերթի սեպտեմբերի 8-ի համարում, Բահադիր Օզգյուրի վերլուծական հոդվածում մեջբերված են Թուրքիայի Ազգային մեծ ժողովի արձանագրությունների մատյանում պահվող հետևյալ փաստերը. 1934թ. մայիսի 29-ին Թուրքիայի մեջլիսն ընդունել է թիվ 2465 օրենքը, որով նախատեսվում էր 1935թ. մարդահամար անցկացնել։ Սակայն ուշագրավ է, որ դրանից մոտ մեկ ամիս անց նույն մեջլիսն ընդունել է թիվ 2576 օրենքը «գաղտնի բնակչության» մարդահամարի մասին, որը ուժի մեջ է մտել նույն թվականի հունիսի 15-ին։ Այսպիսով, անցկացվել է երկու տեսակի մարդահամար, և «գաղտնի բնակչության» մարդահամարն ավարտվել է 1935թ. հուլիսին, իսկ «համընդհանուր»-ն անցկացվել է նույն թվականի հոկտեմբերին։ Վերոնշյալ օրենքը բաղկացած է եղել 12 հոդվածից, որոնցից առաջինը պահանջում էր, որ բոլորը 1.5 ամսվա ընթացքում տեղեկացնեն իրենց տանը կամ ենթակայության տակ գտնվող գաղտնի բնակչության մասին, չորրորդ հոդվածը 1-10 լիրա պատիժ էր սահմանում ճիշտ տեղեկություն չտվողների համար։ Բնականաբար, «գաղտնի բնակչության» մարդահամար անցկացնելու պաշտոնական պատճառաբանությունը բավական տրամաբանական էր, և չենք էլ բացառում, որ այդ մարդահամարները, իրոք, ունեցել են նաև զուտ բնակչության

իրական քանակը որոշակիացնելու նպատակ։ Սակայն միամտություն կլինի կարծել, թե այս «գաղտնի բնակչության» մարդահամարի ընթացքում լրացուցիչ չի ճշգրտվել մուսուլմանների մոտ ապաստանած կամ հետագայում իսլամ ընդունած հայերի թվաքանակը։ Նույն Թաներ Աքչամը նշում է, որ թուրքական պետությունը հենց սկզբից է միջոցներ ձեռնարկել ցեղասպանության տարիներին իսլամ ընդունած հայերին հետագայում տարբերակելու համար։ Եվ, օրինակ, համապատասխան մարմիններից պահանջվել է գրանցամատյաններում այդ հայերի դիմաց հատուկ նշումներ անել ու անձնագրերը լրացնել այնպես, որպեսզի հասկացվի նրանց հավատափոխ լինելը։ Այսինքն՝ ըստ Աքչամի, 1930-ականներին պետությունը կարիք չուներ հատուկ ուսումնասիրություն անելու հավատափոխներին արձանագրելու համար, քանի որ արդեն բավարար փաստեր ուներ։ Բնականաբար, դժվար է այս կարծիքի հետ չհամաձայնել, քանի որ Հայոց ցեղասպանությունն ամենայն մանրամասնությամբ ծրագրել և իրականացրել է թուրքական պետական մեքենան։ Սակայն անվիճելի է այն իրողությունը, որ Թուրքիայում հայերը՝ լինեն բացահայտ, ծպտյալ թե իսլամացած, միշտ գտնվում են պետության լուրջ հսկողության ներքո և ընկալվում են որպես պոտենցիալ վտանգ։ Սա է փաստում նաև մի ուշագրավ տվյալ, որը բոլորովին վերջերս հայտնվեց թուրքական մամուլում։ Հայտնի է, որ 1980թ. սեպտեմբերի 12-ին Թուրքիայում իրականացվեց ռազմական հեղաշրջում, և իշխանությունն անցավ բարձրաստիճան զինվորականներից կազմված Ազգային անվտանգության խորհրդի ձեռքը, որը տեղերում նշանակեց արտակարգ դրության հրամանատարներ։ Վերջիններս օժտված էին անսահմանափակ լիազորություններով։ Թուրքական «Ռադիկալ» թերթի ս.թ. հոկտեմբերի 4-ի համարում տպագրված հոդվածում մեջբերված է 1982թ. սեպտեմբերի 8-ի մի փաստաթուղթ, որով արտակարգ դրության հրամանատարությունն անվտանգության ծառայությունից պահանջում է տարածքներում ստուգել, թե արդյոք կան հայեր կամ հայկական ծագմամբ մարդիկ, և եթե կան, ապա արձանագրել նրանց ու վերցնել հսկողության տակ։ Նույն հոդվածում թուրքական անվտանգության ծառայության նախկին մի աշխատակից խոստովանում է. «Արտակարգ դրության հրամանատարությունից մեզ գրավոր հրաման եկավ։ Մենք ուսումնասիրեցինք մեր պատասխանատվության տակ եղած շրջանը, հարցրինք, թե արդյոք այնտեղ կան հայկական ծագում ունեցող քաղաքացիներ։ Արտակարգ դրության ժամանակաշրջանն էր, բոլորը վախենում էին, և քանի որ հայերը համարվում էին «անջատողական», ուստի ոչ ոք չէր համարձակվում թաքցնել, և եթե կային, ապա հայտնում էին»։

Ինչպես ցույց են տալիս վերոնշյալ փաստերը, Թուրքիայում տասնամյակներ շարունակ թաբուի տակ եղած այլադավան հայերի խնդրի հրապարակայնացումը պատճառ է դառնում տարբեր և, միևնույն ժամանակ, հետաքրքիր զարգացումների ու բացահայտումների։

Ռուբեն Մելքոնյան
«Նորավանք» հիմնադրամ

ԵՎՐՈՊԱՆ ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՍԼԱՄԻ ՄԻՋԵՎ

Պատմական տևական ժամանակահատվածի ընթացքում ճակատագրով և ավանդույթներով միմյանցից տարբեր եվրոպական ազգերին միավորող քրիստոնեության հիմնարար արժեքներն այսօր Եվրոպայում գրեթե մոռացության են մատնված: Քրիստոնեությունը՝ որպես Եվրոպային բնորոշ քաղաքակրթական համակարգ, հայտնվել է խոր ճգնաժամում, ինչի ապացույցը քրիստոնեական արժեհամակարգին մարտահրավեր նետած, նրան լրիվ հակոտնյա (նյութապաշտական, եսակենտրոն և գեղոնիստական) արդի արևմտյան մտայնությունն է: Հիշյալ իրողություններին զուգահեռ՝ Եվրոպայում աննկատ չի մնում հարաճուն իսլամականացումը, ինչը սպառնում է մայրցամաքի ինքնության հետագա պահպանմանը:

Ընդամենը մի քանի տասնամյակ առաջ եվրոպացիները մեծ ոգևորությամբ էին ընդունում էժան աշխատուժ համարվող մահմեդական էմիգրանտներին: Սակայն երբ Եվրոպայում ծնելիության մակարդակն անկում ապրեց՝ հասնելով ամենացածր ցուցանիշների, Եվրոպան հայտնվեց ներգաղթածներից կախվածության մեջ: Մայրցամաքում (Ռուսաստանը ներառյալ) այսօր տարբեր տվյալներով ապրում է մոտ 50 մլն մահմեդական (տե՛ս աղյուսակը): Ի դեպ, նրանց մեծ մասը պայքարում է Եվրոպայում շարիաթական ինստիտուտների ներդրման համար: Տարբեր կանխատեսումներով՝ Եվրոպայի մահմեդական բնակչությունը մոտակա տասնամյակում կկրկնապատկվի. Եվրոպայի առանձին քաղաքներում բնակչության կեսից ավելին կլինի մահմեդական:

Աշխարհամասի ապագա իսլամականացման հեռանկարը ոտքի է հանել Եվրոպայի աջ պահպանողականությանը, որն այսօր՝ լիբերալ-դեմոկրատական համակարգի ճգնաժամի և ձախ գաղափարների որոշակի արժեզրկման պայմաններում, վերելք է ապրում: Աջ պահպանողականների դիրքերը հատկապես ուժեղացրին հայտնի «ծաղրանկարային պատերազմը», իսլամ բնակչության հուզումները Ֆրանսիայում և Հռոմի պապի աղմկահարույց ելույթի առիթով մահմեդականների ձեռնարկած գործողությունները:

Եվրոպական պահպանողականների գործողությունները, սակայն, չեն արժանանում հանրության մեծ մասի, մասնավորապես, իշխանությունների հավանությանը: Բելգիական «Ֆլամանդական շահ» աջ կուսակցությունը, օրինակ, մեղադրվում է ռասիստական գաղափարների քարոզչության մեջ: Քաղաքական այդ ուժը կոչ է անում Բելգիայից վտարել գործազուրկ մահմեդականներին և զրկել իսլամը պետության կողմից հովանավորվող կրոնի կարգավիճակից, քանի որ այն խորթ է մայրցամաքի բնակիչներին և սպառնում է նրանց: Նրանք հայտարարում են, որ գոյություն չունեն համամարդկային ընդհանրական արժեքներ, այլ կան այս կամ այն քաղաքակրթությանը բնորոշ արժեքներ: Նմանօրինակ երևույթների մասին բարձրաձայնելը Եվրոպայում դիտվում է որպես ռասիզմ և ծայրահեղականություն, քանի որ արդի եվրոպական քաղաքական համակարգը ստեղծվել է ազատական և ձախ քաղաքական գաղափարների հիմքի վրա:

Այս տեսանկյունից հետաքրքրական է 2007թ. սեպտեմբերին Եվրոպայի իսլամականացման դեմ Բրյուսելում՝ Եվրախորհրդարանի շենքի առաջ տեղի ունեցած չարտոնված ցույցը: Նախօրեին կազմակերպիչների հայտարարած քսան հազար մասնակիցների փոխարեն ցույցին մասնակցում էին մոտ մի քանի հարյուր մարդ: Ցույցն արտոնված չէր, քանի որ Բրյուսելի սոցիալիստ քաղաքագլուխը, խորհրդակցելով բելգիական ոստիկանության և հատուկ ծառայությունների ներկայացուցիչների հետ, անթույլատրելի էր համարել մահմեդականների հարցում արմատական գաղափարներով աչքի ընկնող աջ կուսակցություններին նման միջոցառում կազմակերպել: Իսկ վերջիններիս չէր հաջողվել դատարանում վիճարկել մերժումը:

Ցույցը սկսելու պահից ի վեր մասնակիցները չէին հասցրել նույնիսկ բարձրաձայնել իրենց կարգախոսները, երբ ոստիկանները, որոնք թվով գրեթե հավասար էին մասնակիցներին,

ձերբակալեցին հարյուրից ավելի մարդկանց: Ձերբակալվածների մեջ էին նախաձեռնության կազմակերպիչ կուսակցություններից մեկի՝ բելգիական ազգայնական «Ֆլամանդական շահ» կուսակցության, Եվրախորհրդարանի անդամներ, Իտալիայի խորհրդարանի մի անդամ և այլք:

Ցույցի կազմակերպիչների համար անընդունելի է այն փաստը, որ Եվրամիության մայրաքաղաքում կարելի է արգելել եվրոպացիներին համատեղ հավաքվել՝ «Ո՛չ Եվրոպայի իսլամականացմանը» կարգախոսով ցույց կազմակերպել, խոսել Եվրոպայում իսլամականացման սպառնալիքի մասին: Իսկ Բրյուսելի քաղաքագլուխը, կազմակերպիչներին բնորոշելով որպես ռասիստ, հիշեցրել է, որ միայն բելգիական մայրաքաղաքում բնակչության 1/5-ը մահմեդականներ են: Քաղաքագլխի ընդդիմախոսները վստահ են, որ վերջինս հակաիսլամական ցույցն արգելել է մահմեդական ընտրազանգվածին չկորցնելու համար:

Եվրոպայի իսլամականացման մասին Արևմուտքում շատ հաճախ գերադասում են չխոսել՝ չնայած այն հանգամանքին, որ ամեն օր Եվրոպան բախվում է ինտեգրման հետ խնդիրներ ունեցող մահմեդականների հետ, որոնց թիվն օր օրի ավելանում է: Դրան զուգահեռ՝ նվազում է քրիստոնյաների թիվը:

Եվրոպայում քրիստոնեության նահանջը շատ ակնհայտ է դարձել: Սոցիոլոգիական հարցախույզի տվյալներով՝ ամենաշատ անհավատներ այսօր կան Շվեդիայում և Նորվեգիայում: Այս երկրներում բնակչության միայն 11%-ն է այցելում եկեղեցի: Ֆրանսիայում վերջին 30 տարիների ընթացքում հավատացյալների բացակայության պատճառով փակվել է ամեն երկրորդ եկեղեցին: Քրիստոնեական վանքերն ու եկեղեցիները մնում են դատարկ, դրանցից շատերը վաճառքի են հանվում կամ էլ տրվում են վարձակալության տարաբնույթ ընկերությունների, իսկ եկեղեցու առջևի մասում կախվում է տվյալ ընկերության գովազդը: Այժմ Ամստերդամի հնագույն վանքերից մեկում ապրում են Աֆրիկայից եկած մահմեդականներ: Հենց քրիստոնեական եկեղեցիներից մեկում է գտնվում Ամստերդամի ամենահայտնի դիսկոտեկներից մեկը՝ Պարադիզոն (դրախտ):

Վերջին տարիներին Հոլանդիայում եկեղեցիների առքուվաճառքը սովորական երևույթ է դարձել: Նույնիսկ կան անշարժ գույքի գործակալներ, ովքեր զբաղված են միայն եկեղեցիներով: Հոլանդիայում կան 19.000 եկեղեցիներ: Այդ թիվը, սակայն, ամեն տարի հազարով պակասում է: Ամենաուշագրավը, թերևս, այն է, որ եկեղեցու գնորդներ կարող են դառնալ մահմեդականները, իսկ այդ դեպքում եկեղեցին, ամենայն հավանականությամբ, կվերածվի մզկիթի, ինչի օրինակները նույնպես Եվրոպայում բավական շատ են: Սակայն, անկախ այս երևույթից, եվրոպական քաղաքներում մզկիթները զգալի թիվ են կազմում և ավելանալու միտում ունեն:

Այսպիսով, Եվրոպայում քրիստոնեության բացն այսօր լրացնելու է գալիս իսլամը, որի հոգևոր-բարոյական արժեքներն, ի տարբերություն քրիստոնեականի, առավել կենսունակ են: Միաժամանակ, քրիստոնյա բնակչության ժողովրդագրական անկումը և դրան զուգահեռ՝ Եվրոպա ներգաղթող մահմեդականների թիվն ու բնական աճը հանգեցրել են նրան, որ այսօր Եվրոպան դարձել է իսլամի և քրիստոնեության դեռևս խուլ պայքարի ասպարեզ: Քաղաքակրթական ու ժողովրդագրական բնույթ ունեցող այդ պայքարը, թերևս, խոստանում է լինել ամենաարտառոցներից մեկը նոր ժամանակների պատմության մեջ:

Արևմտյան Եվրոպա

Երկիրը	Բնակչությունը	Մահմեդականների թվաքանակը	Մահմեդականների տոկոսը
Ֆրանսիա	56 576 000	5 500 000	9.72
Գերմանիա	79 113 000	3 200 000	4.04
Մեծ Բրիտանիա	57 236 000	1 700 000	2.97
Իտալիա	57 739 000	1 000 000	1.73
Հոլանդիա	14 805 000	900 000	6.08
Բելգիա	9 928 000	600 000	6.04
Շվեդիա	8 526 000	400 000	4.69
Շվեյցարիա	6 796 000	400 000	5.89

Երկիրը	Բնակչությունը	Մահմեդականների թվաքանակը	Մահմեդականների տոկոսը
Իսպանիա	38 869 000	380 000	0.98
Ավստրիա	7 624 000	400 000	5.25
Հունաստան	10 140 000	700 000	6.90
Դանիա	5 130 000	120 000	2.34
Ֆինլանդիա	4 974 000	40 000	0.80
Ընդհանուր	**357 456 000**	**15 340 000**	**4.29**

Արևելյան Եվրոպա

Երկիրը	Բնակչությունը	Մահմեդականների թվաքանակը	Մահմեդականների տոկոսը
Ռուսաստան	142 386 000	21 000 000	14.75
Ուկրաինա	51 704 000	2 000 000	3.87
Ռումինիա	23 152 000	120 000	0.52
Բուլղարիա	8 976 000	2 600 000	28.97
Լեհաստան	37 932 000	20 000	0.05
Հունգարիա	10 590 000	80 000	0.76
Բելառուս	10 200 000	80 000	0.78
Մոլդովա	4 341 000	25 000	0.58
Մերձբալթիկա	7 700 000	35 000	0.45
Ալբանիա	3 200 000	2 400 000	75.00
Բոսնիա	4 479 000	2 200 000	49.12
Կոսովո	2 283 000	2 000 000	87.60
Մակեդոնիա	2 111 000	500 000	23.69
Խորվաթիա	4 683 000	400 000	8.54
Սլովենիա	1 948 000	250 000	12.83
Սերբիա	9 830 000	800 000	8.14
Ընդհանուր	**325 515 000**	**34 510 000**	**10.60**

Արաքս Փաշայան
«Նորավանք» հիմնադրամ

ВОПРОСЫ ДЕМОГРАФИИ И РЕПАТРИАЦИИ В «ДИАСПОРАЛЬНЫХ» СТРАНАХ

Вопросу репатриации соотечественников в последнее время придано четкое демографическое «звучание». Как страны с продолжительным и богатым опытом осуществления репатриационных программ, так и страны, только приступающие к формулированию и реализации таких программ, на одно из наиболее приоритетных мест ставят задачу поддержания качественных и количественных демографических параметров на необходимом уровне с прицелом на поступательное наращивание численности своего населения. Демографический вектор в репатриационном дискурсе оказался наиболее выигрышным и с политической точки зрения его реализации в государственных программах по переселению соотечественников на Родину. Эксперты отмечают, что репатриация, помимо важности своей социально-экономической и социокультурной составляющих, является в начальной фазе своего формулирования, разработки и внедрения прежде всего политическим решением высшего руководства государств, имеющих большой потенциал своих соотечественников за рубежом, но в то же время испытывающих весьма большие затруднения в связи с недостатком людских ресурсов на своей территории[1]. Эксперты также отмечают целесообразность концентрирования государственных ресурсов, направляемых на реализацию программы репатриации, в рамках отдельного и строго специализированного государственного ведомства с широкими полномочиями межведомственного координирующего характера.

Репатриация в своем внешнем выражении, понятном и доступном для большинства, выступает в качестве некой национальной идеи для «разделенной» нации, существующей как бы в двух измерениях – в рамках своей собственной национальной государственности и за ее пределами, в другой преобладающей этнонациональной среде и в рамках другой национальной государственности. Такая национальная идея состоит в «собирании» нации в месте обладания ею своей собственной государственности, где только и возможно сохранить, приумножить и развить национальную составляющую этноса, который за пределами своей собственной национальной государственности почти с неизбежностью обречен на ассимилированную «смерть», наступающую с различной быстротой, но с одинаковой неизбежностью. В своем внешнем выражении в армянской специфике дискурс репатриации связан в то же время с акцентированием непомерной экономической ноши, которую Армения может на себя взвалить, если приступит к непосредственной реализации репатриационной политики. В связи с этим приведем экономические показатели на самом непосредственном и одновременно наиболее интересующем потенциальных репатриантов уровне финансовой поддержки возвращающихся соотечественников, которые ныне задействованы, в частности, в Германии и Израиле.

В Германию только из России с 1990г. выехали более 2,5 млн этнических немцев. Репатриантам выдают «подъемные» в размере от 4 до 6 тыс. евро в зависимости от возраста приезжающего. Социальное пособие составляет 250 евро в месяц на главу семьи и 150 евро на каждого члена (срок выплаты не ограничен). Государство оплачивает жилье из расчета 50 м^2 на главу семьи и 10-15 м^2 на остальных членов, в зависимости от возраста. В Израиле, принявшем с 1989г. в общей сложности 1,2 млн человек, выдаваемая на первые 6 месяцев «корзина абсорбции» оценивается в 30,1 тыс. шекелей ($6,3 тыс.), после чего на граждан распространяются об-

[1] «Репатриация предполагает не просто «возвращение на Родину» граждан или бывших граждан. А это политическая акция государства, направленная на покровительство и защиту своих граждан или бывших граждан, попавших за рубеж или оставшихся за рубежом» (*Виктор Михайлов,* Миграцией должно заниматься высшее политическое руководство страны, http://www.materik.ru/index.php?section=analitics&bulid=134&bulsectionid= 13947).

щие нормы социального обеспечения. Семьи пенсионеров, неполные семьи или семьи с детьми-инвалидами обеспечиваются государственным жильем. Остальным выдается пособие на аренду квартиры в размере 450 шекелей ($95) в месяц, снижающееся до 110 шекелей к пятому году с момента получения статуса репатрианта. Важно подчеркнуть, что все упомянутые меры те же Германия и Израиль считали возможным позволить себе, когда их бюджеты сводились с дефицитом, а государственный долг увеличивался.

В своем же внутреннем, имплицитном выражении репатриация – это стратегическая программа, вырабатываемая и реализуемая на государственном уровне с возможным и желательным привлечением негосударственных ресурсов, претендующая на решение именно стратегических задач политического и экономического характера, стратегических задач целесообразного, с точки зрения развития национальной государственности, управления миграционными потоками и правильного распределения функционального потенциала между национальной государственностью и национальной Диаспорой за ее пределами.

В наших предыдущих работах мы представили в общих чертах принцип необходимости «оптимизации» армянской Диаспоры[1] за рубежом. Подобная «оптимизация» в армянской специфике ее преломления должна быть по определению двусторонним процессом, где репатриация армян в Республику Армения (первый вектор процесса) должна проходить с учетом необходимости наращивания функционального потенциала Диаспоры в тех странах, где их активная работа может способствовать решению общеармянских задач в целом и решению «специализированных» задач по лоббированию армянских национальных интересов в частности (второй вектор процесса). Учитывая же нынешнюю неблагоприятную демографическую ситуацию в Армении и, главное, неблагоприятные прогнозы в сфере демографического развития Армении (особенно с учетом относительно благоприятных демографических прогнозов в соседних с Арменией странах, испытывающих к ней «не совсем дружественные» чувства)[2], приходится констатировать особую важность и первоочередность в этом двустороннем процессе именно ее репатриационной составляющей, с помощью которой возможно одно из решений демографической проблемы на территориях армянской национальной государственности.

Считаем нужным обратить внимание на новые проявления демографического вектора в вопросе репатриации соотечественников[3] в государстве с самой устоявшейся репатриационной практикой (Израиль), опыт которого в данной сфере является весьма полезным для Армении.

---

[1] В английских словарях слово «Диаспора» пишется с большой буквы, как имя собственное, и не допускает множественного числа. Долгое время под диаспорой понималась только еврейская диаспора, которая представляла собой нечто уникальное. Но постепенно положение менялось, рассеяние становилось все более частым явлением, и возникал вопрос: что следует, а что не следует называть «Диаспорой». Общепринятого строгого определения понятия «Диаспора» не существует. Признаки Диаспоры (ее характерные черты), чаще всего упоминаемые в определениях исследователей, можно представить следующим образом: (1) рассеяние по отношению к своей изначальной Родине, часто насильственное; (2) в альтернативном варианте – экспансия за пределы Родины в поисках работы, с торговыми целями или для удовлетворения более далеко идущих колониальных амбиций; (3) коллективная память и мифологизация утраченной Родины; (4) идеализация воображаемого наследия отцов; (5) возвратное движение; (6) сильное групповое этническое самосознание, сохраняющееся долгое время; (7) неспокойные отношения с обществами-хозяевами; (8) чувство солидарности с этническими собратьями в других странах; (9) возможности выдающейся созидательной и обогащающей жизни в странах-хозяевах, проявляющих терпимость. (*Cohen R.* Global Diasporas, London, 1997, p. 180).

[2] См. *Приложение.*

[3] Прежде всего, в самом начале разработки репатриационной политики Армении необходимо определиться с тем, кого мы будем считать нашим соотечественником и, соответственно, какими объективными признаками должен обладать субъект – потенциальный репатриант в Республику Армения и потенциальный претендент на получение гражданства Республики Армения в упрощенном репатриационном порядке. Например, в Германии правом на получение немецкого гражданства пользуются немцы и их потомки, во Франции – французы, в Израиле – евреи, потомки евреев до 2 колена и члены семей евреев. Примечательно, что даже самые демократические страны, осуществляющие репатриационную програм-

Усилия и ресурсы Израиля, направляемые на работу с Диаспорой, помимо пафоса общеисторической и общенациональной цели сохранения единства, оправдываются наличием четкого государственного интереса. Еврейская Диаспора рассматривается как фактор, способный оказывать влияние на национальную власть страны пребывания в тех аспектах ее политики, которые так или иначе затрагивают интересы Израиля. И хотя лобби как влиятельный институт во внутренней политике сформировался далеко не во всех еврейских диаспорах, расчет именно на эту их функцию и сегодня остается существенным.

Израильские эксперты отмечают, что в последнее время в связи со значительным снижением темпов еврейской иммиграции в Израиль вопрос о сохранении преобладающего еврейского большинства в стране встал с невиданной прежде остротой. Учитывая важность демографического фактора для самого выживания Государства Израиль, страна стоит перед проблемой стратегического значения. Подобное положение дел требует от ответственных за эту сферу государственных органов Израиля кардинально пересмотреть свою деятельность в области иммиграционной политики. Совершенно очевидно, что для Израиля, в средне- и долгосрочной перспективе крайне заинтересованного в привлечении в страну еврейского населения, наиболее естественным шагом должна стать работа по возвращению в страну бывших соотечественников.

В связи с сокращением числа прибывающих репатриантов (по Закону о возвращении в 2006г. в Израиль прибыли лишь 19264 человек – наименьшее количество за последние двадцать лет), численность приезжающих примерно сравнялась с численностью отъезжающих. Ожидается, что за весь 2007г. численность покидающих Израиль эмигрантов составит 20 тыс. человек, в то время как темпы репатриации, включая нееврейских родственников евреев, на которых также распространяется Закон о возвращении, не превысят 15 тыс. человек (для сравнения: в 2000г. численность прибывших в страну почти в пять раз превысила численность уехавших, составив 60192 человека – против 12900). Если Израиль реально заинтересован в продолжении алии[1], наиболее естественным шагом была бы выработка национальной доктрины по поддержанию связи с соотечественниками за границей с целью дальнейшего формирования перечня мер, необходимых для возвращения на Родину хотя бы части из них. В Израиле принято считать Диаспору важным фактором, поддерживающим существование еврейского государства как с финансовой, так и с дипломатической точки зрения, и это справедливо. Однако не менее справедливо и обратное: рост численности населения Диаспоры за счет сокращения численности еврейского населения Израиля представляет собой стратегическую угрозу существованию еврейского государства[2].

Стратегическое «предостережение» последнего тезиса, с нашей точки зрения, вполне относимо к сложившейся ситуации в системе взаимодействия «Армения – Диаспора». Армения должна, наконец, приступить на государственном уровне к разработке национальной стратегии по определению мер и реализации конкретных мероприятий, направленных на обеспечение двух взаимосвязанных процессов в системе отношений между Арменией и армянской Диаспорой – репатриации соотечественников и «оптимизации» Диаспоры.

Михаил Агаджанян

му, весьма избирательно подходят к закреплению признаков соотечественника. Из всех коренных, то есть проживающих сотни и тысячи лет, народов нынешней Германии «правом на возвращение» обладают только немцы и в меньшей степени евреи. Другие коренные народности бывшего Рейха, такие, например, как полабские славяне (лужицкие сербы), которые жили там до прихода немцев и евреев, такого права не имеют. В Израиле коренные народы – арабы-бедуины, друзы, черкесы, – сотни лет живущие на этой территории, служащие в армии и платящие все налоги, не имеют права на получение израильского гражданства в каком-то упрощенном порядке.

[1] *Алия* – переселение (репатриация) евреев на постоянное место жительства в Израиль.

[2] *Соня Михаэли*, *Алек Эпштейн*, «Потерянный» миллион израильтян и будущее страны, http://www.iimes.ru, 16.08.2007.

Приложение

Демографические показатели Армении и сопредельных ей государств[1]

	Численность населения (млн., 2007)	Прогноз численности населения (млн., 2050)	Средние темпы роста населения (%, 2005-2010)	Городское население (%, 2007)	Темпы роста городского населения (%, 2005-2010)
Армения	3,0	2,5	-0,2	64	-0,3
Азербайджан	8,5	9,6	0,8	52	0,9
Грузия	4,4	3,0	-0,8	52	-0,6
Иран	71,2	101,9	1,3	68	2,1
Турция	75,2	101,2	1,3	68	2,0

	Продолжительность жизни (М/Ж)	Коэффициент младенческой смертности[2]	Коэффициент материнской смертности
Армения	68,4 / 75,1	29	55
Азербайджан	63,7 / 71,1	73	94
Грузия	67,0 / 74,7	39	32
Иран	70,0 / 73,3	28	76
Турция	67,3 / 72,0	37	70

[1] По данным Доклада Фонда ООН в области народонаселения (UNFPA) «Народонаселение мира в 2007 году. Использование потенциала урбанизации», http://www.unfpa.ru/files/85/Pages%20from%20sowp 2007_rus_51-114.pdf.

[2] Младенческая смертность на 1000 живорождений.

АРМЯНСКАЯ ОБЩИНА КРЫМА

Крымский полуостров занимает важнейшее геостратегическое положение в Черноморском регионе. В последнее время особенно возрастает военно-политическая составляющая геостратегической важности Крыма. Полуостров становится в некотором роде полигоном испытания на прочность притязаний ведущих черноморских и внерегиональных игроков, их способности проектировать и продуцировать в регионе свои тактики и стратегии реализации национальных интересов.

Возможно, что даже для самой Украины, в состав которой входит Крым в статусе автономной республики, принятие решений и их реализация в отношении «проблемной территории», которую представляет для нее полуостров, относительно предсказуемы и достаточно ясны, чего нельзя сказать про внешнеполитический вектор России. Последняя на крымском направлении сталкивается с весьма непростыми дилеммами собственной безопасности, неясностью в отношении «глубины и широты», возможных и допустимых пределов «работы» с русским большинством населения полуострова. Ближайшей проблемой во внешней военно-политической повестки России на крымском направлении является передислокация арендуемой ею военно-морской базы из Севастополя в Новороссийск.

В этнонациональном измерении Крым представляет собой весьма «мозаичное» образование. Тремя «ведущими» этносами Крыма, как в численном аспекте, так и в аспекте формирующего участия в общественно-политической жизни, являются русские, украинцы и крымские татары. В соответствии с последней переписью населения на Украине 2001 года русские уверенно занимают первое место по численности и более чем в два раза опережают по этому параметру украинское население автономной республики.

Исследователи говорят о тысячелетней истории армянского присутствия в Крыму и выделяют следующие основные этапы данного присутствия:

1) «византийский» (до начала XIIIв.) – начальный этап формирования армянской колонии в Крыму;
2) «генуэзско-татарский» (вторая половина XIII – последняя четверть XVвв.) – время интенсивного этнодемографического, территориально-хозяйственного, социально-экономического и этнокультурного развития крымской армянской колонии;
3) «турецко-татарский» (1475-1778гг.) – период резкого сокращения численности армянского населения, деформации этнокультурной идентичности, понижения этнического статуса и социокультурной роли;
4) «российский» (1783-1944гг.) – время интенсивной языковой и этнокультурной трансформации, формирования российской социокультурной идентичности армян Крыма;
5) «украинско-крымский» (с 1989г.) – период поиска путей и форм консолидации армянской общины Крыма в условиях процесса интеграции в формирующееся общеукраинское социокультурное пространство.

Сегодня практически все исследователи истории народов Крыма соглашаются с тем, что армянская этническая группа, по меньшей мере начиная с раннего средневековья, была одним из основных субъектов процесса этноконфессионального взаимодействия, вносила свой неповторимый вклад в развитие материальной и духовной культуры крымского социума[1].

---

[1] *В.Е.Григорьянц*, О некоторых вопросах истории армян Крыма, http://www.commonuments.crimea-portal.gov.ua/rus/index.php?v=1&tek=87&par=74&l=&art=329.

Армяне известны в Крыму с XI века. С XI по XIII век они мигрировали на полуостров из Амшена и Ани (Малая Азия), селились главным образом в городах Кафа (Феодосия) [1], Солхат и Газарат (Старый Крым), Карасубазар (Белогорск), Орабазар (Армянск). Первые армянские колонии появились в юго-восточной части Крыма, центром которых стал г.Кафа (Феодосия).

В XII веке армяне построили в Крыму 13 монастырей и 51 церковь. С XIV по XVIII век в Крыму армяне занимали второе место по численности после татар. При захвате Крыма турками в 1475 году, большинство армян были уничтожены, попали в рабство или покинули полуостров. Несмотря на это, в XVIв. армянские поселения в Крыму продолжали существовать в Кафе, Карасубазаре, Балаклаве, Гезлеве, Перекопе, Сурхате. В 1778 -1779 годах более 22 тыс. армян переселились в Азовскую губернию и на побережье Днепра и Самары, а армянская колония в Крыму перестала существовать. После этого экономика полуострова пришла в упадок.

В феврале 1798г. был принят манифест о заселении Крыма иностранными колонистами и в 1802г. армянская колония в Крыму вновь возродилась. Уже в XIXв. их численность в Крыму составляла около 9 тыс., в 1913-1914гг. – 14-15 тыс. человек. Переселение армян на полуостров продолжалось вплоть до Первой мировой войны и Геноцида армян в Турции в 1915г.

В 1919г. в Крыму насчитывалось 16 907 армян. В 1930г. в крымской автономии были созданы два армянских национальных района, а на территории полуострова проживало около 13 тыс. армян[2].

По всесоюзной переписи населения 1989г. в Крыму проживало 2794 армян.

С 1989г. общинная жизнь армян получила институциональное оформление, и с этого времени можно говорить о поиске армянами Крыма консолидирующих основ своего диаспорального присутствия на территории полуострова. Так, одним из первых национально-культурных объединений Крыма стало армянское национально-культурное общество «Луйс», образованное в 1989г. В дальнейшем, после перерегистрации в 1996г. оно было переименовано в Крымское армянское общество. В настоящее время в состав Крымского армянского общества входит 14 региональных отделений, деятельность которых координируется Национальным Советом крымских армян. Высшим руководящим органом общества является Национальный съезд, созываемый не реже одного раза в 4 года. Оперативное руководство деятельностью Крымского армянского общества осуществляет исполком, который действует в периоды между заседаниями Национального совета. При Крымском армянском обществе действует культурно-этнографический центр «Луйс», ежемесячно издается газета «Голубь Масиса». По республиканскому телеканалу Крыма идет часовая армянская программа «Барев» (выходит в эфир два раза в месяц). Пять раз в неделю выходит в эфир часовая радиопрограмма на армянском языке. В Ялте, Феодосии, Евпатории действуют армянские церкви. В 1998г. в Симферополе открылся первый армянский колледж.

Ныне армяне в Крыму проживают в Армянске[3], Симферополе, Евпатории, Феодосии, Керчи, Ялте, Севастополе, Судаке. Энциклопедия «Армянская Диаспора» указывает, что в 2003г. в Крыму было около 20 тыс. армян[1].

---

[1] В 70-е гг. XVв. из 70-ти тысячного населения Кафы 2/3, т.е. свыше 46 тыс. составляли армяне. До 1941г. армян в Феодосии было более 20% от всего населения города. По информации Феодосийского Управления статистики, ныне в Большой Феодосии живет 557 армян.

[2] «Этнография народов Крыма» - Этносы Крыма: Армяне, http://www.ccssu.crimea.ua/crimea/etno/ethnos/armyane/index.htm.

[3] На севере Крыма, недалеко от его границы с материком, вблизи береговой линии Каркинитского залива расположен город Армянск. Он первый встречает гостей полуострова, как бы они сюда не добирались – по железной дороге Херсон – Джанкой или по двум оживленным автострадам, одна из которых следует из Херсона, а вторая – из Каховки. На северной окраине города они сливаются в шоссе Армянск – Симферополь. В городе имеется крупнейшее в Украине предприятие по производству красителей для легкой промышленности – ОАО «Сивашский анилино-красочный завод».

Армянск был основан в начале XVIII века армянами и греками, переселившимися из крепости Ор-Капы (Перекоп). Известен с 1730-х годов под названием Армянский Базар. В 1921 году переименован в Армянск. Статус города получил в 1993 году. Армянск является самым молодым городом Крыма.

Армянская община Крыма весьма активна в поддержке общеармянских национальных интересов и на данном направлении добилась существенных достижений[2].

Указанное тем более заметно и значительно, учитывая традиционное нахождение полуострова в зоне турецких внешнеполитических интересов и современного широкого проникновения социокультурного и экономического капитала Турции в Крым[3].

Армянская община Крыма является одной из важных точек опоры Армении в системе армянского диаспорального присутствия по периметру Черного моря. Работа с армянской общиной Крыма тем более важна для Армении с учетом необходимости поиска более диверсифицированных подходов к реализации внешнеполитических задач. Оптимальной представляется такая внешнеполитическая диаспоральная стратегия Армении, которая бы не ограничивала Армению в отношениях с некоторыми странами черноморского бассейна (в частности, с Украиной), а способствовала бы нахождению элементов особой роли армянских общин по всему периметру Черного моря, выявлению и реализации их потенциала в поиске этнонациональной, социально-экономической и общественно-политической стабильности региона.

Михаил Агаджанян

Несмотря на свое название, армяне в городе не занимают первые места по численности. По данным на 2001 год из 24508 жителей города русских было 54%, украинцев – 29%, крымских татар – 4%.

[1] «Հայ սփյուռք» հանրագիտարան: Հ.Մ.Այվազյան (գլխ. խմբագիր), Եր., 2003, էջ 601.

[2] Своим постановлением №1322-4/05 от 19 мая 2005г. Верховная Рада Автономной Республики Крым решила считать 24 апреля Днем памяти жертв трагедии армянского народа.

22 апреля 2007г. состоялся круглый стол «Геноцид армян, без права на забвение». Организаторами и учредителями круглого стола стал Комитет армянской молодежи Крыма при поддержки Крымского армянского общества и Русского культурного центра. По словам председателя Крымского армянского общества Олега Габриэляна (Симферополь, 24 апреля 2007г.) «У армян нет чувства реванша к турецкому государству, мы хотим обозначить для себя и жителей Крыма, что армянская диаспора развивается».

[3] «Влияние Турции на Крым охватывает все сферы жизни полуострова, как политические, так экономические и культурологические. Однако в последние годы наибольшее участие Турции в жизни Крыма специалисты отмечают в экономике. Именно экономическую составляющую считают превалирующей во взаимоотношениях Крыма и Турции и политологи и экономисты. Эксперты отмечают большой интерес Турции к реализации крупномасштабных программ по развитию туристско-рекреационного комплекса автономии, к строительству отелей. На встрече с руководством Автономной Республики Крым премьер-министр Турецкой Республики Реджеп Тайип Эрдоган сказал: «Крым – это та часть территории Украины, которая ближе всего расположена к Турции и является связующим звеном наших стран. Турецкие деньги могли бы превратить крымские берега во вторую Анталию с ее более чем комфортными местами для отдыха»» (*Влияние Турции на экономику Крыма: экономический обзор*, http://www.business-politika.net/turkey_crimea.php).

Национальный состав Крыма по переписи населения в Украине (2001г.)[1]

	Коли-во населения в абсолютных числах (тыс. человек)	Кол-во населения в относительных числах (%)		2001г. в % к 1989г.
		2001г.	1989г.	
Всего	2024,0	100,0	100,0	99,4
русские	1180,4	58,3	65,6	88,4
украинцы	492,2	24,3	26,7	90,5
крымские татары[2]	243,4	12,0	1,9	в 6,3 р.б.
белорусы	29,2	1,4	2,1	68,9
татары	11,0	0,5	0,5	116,2
армяне	8,7	0,4	0,1	в 3,6 р.б.
евреи	4,5	0,2	0,7	30,2
поляки	3,8	0,2	0,3	70,9
молдаване	3,7	0,2	0,3	68,8
азербайджанцы	3,7	0,2	0,1	173,0

[1] http://www.ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/nationality/ (Сайт Всеукраинской переписи населения 2001года).

[2] Ежегодный прирост татарского населения в Крыму может составить от 50 тыс. до 100 тыс. человек. Об этом сообщило 2 августа Агентство информации КПУ News со ссылкой на радикальный татарский ресурс «Новое Крымское Ханство» (Информационный Портал Истинного Крымско-Татарского Меджлиса, *За 2007г. крымско-татарское население увеличится на 50000 человек*, http://kirim.com.ua/articles/22.html). Здесь говорится, что в последние годы в Крыму имеется стойкая тенденция к существенному увеличению числа крымско-татарского населения вкупе с уменьшением славянских жителей. Согласно исследованию ресурса «Новое Крымское Ханство», общий прирост крымско-татарского населения за четыре последних года составил 44536 человек. С 2003г. численность крымских татар возросла более чем на 20%, на сегодняшний день это составляет 15,1% от всего населения Крыма. При этом цифры говорят также и том, что рост числа крымских татар продолжится и в будущем. Показатели прогнозируемого числа крымско-татарских переселенцев к концу 2007г.: Белогорский район – 500 человек, г.Ялта - 500 человек, Бахчисарайский район - 5000 человек, г.Судак - 10000 человек, Сакский район – 12000 человек, г.Алушта – 15000 человек. По прогнозам, в ближайшие несколько лет общий прирост крымско-татарского населения за счет высокой рождаемости и увеличивающегося притока переселенцев может составить от 50 до 100 тыс. человек ежегодно.